

POLMESEČNE BRITVE IZ JUGOSLAVIJE¹

FRANCE STARE

Časovni horizont končne bronaste dobe in najstarejše železne dobe je v Jugoslaviji, podobno kot v pretežnih predelih jugovzhodne Evrope, še malo raziskan. Manjkajo monografična dela, ki bi ponazorila značilnosti posameznih najdišč ali geografsko strjenih področij, zlasti pa, da bi z zaključenimi najdbami podala kronološko uporabno gradivo, brez katerega si ni mogoče zamišljati še tako skromnih sklepov. Težnja, pomnožiti vire za proučevanje vodi tudi k obravnavanju posameznih vrst predmetov, ki po današnji presoji utegnejo biti značilni ali pa važni. Če v tem smislu zajamemo oblikovni zaklad končne bronaste in najstarejše železne dobe, štejem pri nas med značilne predmete tudi britve. V glavnem sta v Jugoslaviji zastopani dve obliki britev: dvorezna in enorezna; zadnjo označujemo tudi kot polmesečni tip. Formalno kronološko prištevamo dvorezne britve Ha A, enorezne, to je polmesečne britve pa časovnemu horizontu Ha B.²

Polmesečne britve so v Jugoslaviji znane iz severozahodnih predelov, pogoste so predvsem v okolici Maribora, našli pa so jih tudi v Ljubljani, v Mokronogu, v Škocjanu in v Kobaridu, tako da je glede razprostranjenosti tega predmeta teritorialna zveza med skrajnimi iztočišči severozahodne Panonije in med jugovzhodnim predalpskim prostorom. Proti jugovzhodu veže s takimi britvami Velika Gorica severozahodni del Panonije preko Grapske s Tešnjem v Bosni, od tod pa bi mogli iskati zvezo s polmesečnimi britvami, ki so znane iz Dalmacije — iz okolice Splita in iz Nina pri Zadru.³ V Sloveniji so našli polmesečne britve le v žganih grobovih, isto v Veliki Gorici in v Garici. Najdba iz Grapske je depot. V kakšnih

¹ Na tem mestu se najlepše zahvaljujem tovarišem Š. Batoviću (Arheološki muzej v Zadru), dr. A. Bencu in B. Čoviću (oba Zemaljski muzej v Sarajevu), S. Gabrovcu (Narodni muzej v Ljubljani), S. Pahiću (Pokrajinski muzej v Mariboru), dr. D. Rendić-Miočeviću (sedaj Arheološki seminar Univerze v Zagrebu) in dr. Z. Vinskemu (Arheološki muzej z Zagrebu), ki so mi omogočili študij gradiva, še neobjavljeno pa mi odstopili v objavo. Enako se zahvaljujem profesorju dr. W. Dehnu (Seminar für Vorgeschichte der Universität Marburg/Lahn), ki mi je dal na razpolago skicirke pokojnega dr. F. Holsteja.

² Glej n. pr. Wagner: Nordtiroler Urnenfelder, Röm.-Germ. Forschungen, Bd. 15, Berlin 1945, str. 50 in sledeče in R. Pittioni: Urgeschichte des Österreichischen Raumes, Wien 1954, str. 485 in sledeče.

³ Literatura o polmesečnih britvah iz Jugoslavije je navedena v dodatku, ki je priključen tej študiji.

okoliciščinah sta bili najdeni britvi iz okolice Splita, se ne ve; morda sta bili inventar skeletnih grobov, kot so britve iz Tešnja in iz Nima.

Kriterije za tipološko presojo polmesečnih britev⁴ iščem v elementih, ki so dajali temu praktično uporabnemu predmetu z obliko ustrežnejši ali poseben način uporabe. Osnovne prvine so predvsem v obliki lista oz. v krivini rezila in v namestitvi ročaja. Na tej osnovi moremo polmesečne britve razvrstiti v dve skupini. Prva skupina združuje primere z izrazito iztegnjenim listom, ki ima na hrbtu grbo. Za drugo skupino je značilno, da list nima na hrbtu grbe in da je krivina lista zelo globoko sedlasta. Zelo zanimivo je, da so pri nas britve prve skupine znane predvsem v severozahodnih predelih Jugoslavije (predvsem v Sloveniji), britve druge skupine pa so našli predvsem v Bosni in v Dalmaciji.

Če bi hoteli iskati oblikovni izvor naših polmesečnih britev, ne bi mogli prezreti sorodnosti z dvoreznimi britvami, ki imajo vertikalno simetričen list in katere so značilne za Ha A horizont (v smislu Vogt-Holste). Polmesečne britve so po obliki le nekaka polovica teh. Za to formalno tipološko domnevo govori britev z dvema grbama iz Pobrežja (T. I, 5), ki bi jo mogli s tega stališča označiti kar kot predhodnico polmesečnih britev z grbo. Grbi pri Pobreški britvi bi utegnili biti ostanek centralnih prečk, ki sta pri nekaterih variantah dvoreznih britev vezali obe krili lista. Kljub temu pa mislim, da tip polmesečne britve ne moremo absolutno izvajati iz dvoreznih, za Ha A horizont značilnih tipov, kajti polmesečne britve so lahko kot tip nastale neodvisno od starejših dvoreznih oblik.⁵ Grbe pri polmesečnih britvah utegnejo govoriti za tipološko starost predmeta, kajti one so različno oblikovane. Ene so izrazite in visoke, druge so nizke in manj izrazite, na hrbtu lista pa imajo tudi različne pozicije. Če drži, da je grba na hrbtu lista okrnel ostanek prečke med krili listov simetričnih britev, potem tiči razlaga za morebitno stopnjo tipološkega in delno morda tudi funkcionalnega razvoja polmesečnih britev v tem, kako se je izoblikoval hrbet lista oz. grba na njem. Pri omenjeni britvi iz Pobrežja (T. I, 5), kjer se zdi, da je tipološka zveza s starejšimi, simetričnimi britvami najbolj očitna, je sprednja grba potisnjena daleč proti konici lista, druga pa je na prehodu listovega hrba v ročaj. Tej britvi so zelo podobne tiste z eno, bolj ali manj poudarjeno grbo, ki je potisnjena nazaj proti sredini hrba, ali pa je celo v njegovi zadnji tretjini. Te britve nimajo zadnje grbe, njo navadno nadomešča stopničast prehod v ročaj (n. pr. T. I, 4). Zdi se, da grba pri polmesečnih britvah pri uporabi ni imela kakega primarnega pomena, saj bi si težko raztolmačili, zakaj nekateri, po vsej verjetnosti mlajši primeri, nimajo grbe na hrbtu lista, ampak na prehodu tega v ročaj. Grba je mogoče služila kot opora

⁴ S tipologijo polmesečnih britev sta se bavila zlasti N. Åberg: *Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie* (odslej Åberg, *Chronologie*) I, Italien, Stockholm 1930 in J. Filip: *Popelnicová pole a počátky železne doby v Čechách* (odslej Filip, *Popelnicová pole*).

⁵ Enorezni noži so vezani na pojav kulture žarnih grobišč. Morda so se enorezne britve razvile iz enoreznih nožev, v tem primeru gotovo iz takih z grbastim hrbtom (Filip, *Popelnicová pole*, Obr. 65, — Moravska Húzová; Hampel: *A bronzekor emlékei Magrýhonban I*, Budapest 1886, T. XVI, 5 — Turčinska Blatnica; v. Miske: *Die prähistorische Ansiedlung Velem-St. Vid*, T. XVIII, 22.

na hrbet lista položenemu kazalcu roke. Pri oblikovanju polmesečnih britev (v tem primeru vsekakor iz simetričnega tipa) je bila najbrž glavna težnja, dati britvi za določen način uporabe najbolj ustrezno polkrožno (konveksno) rezilo in njenemu ustrezno konkavno krivino hrba. Krivina rezila in krivina hrba se v razvoju spreminjata od iztegnjenih, rahlo polkrožnih oblik k skrčenim, skoraj čisto polkrožnim z visoko dvignjeno konico lista. S tem, verjetno čisto funkcionalno in tipološko razvojnim procesom je v zvezi tudi dolžina ročaja, ki je pri predvidenih mlajših variantah krajši.

Tudi skupina polmesečnih britev brez grbe, ki je pri nas omejena na področje Bosne in Dalmacije, ima mogoče svoj tipološki izvor v simetričnih britvah z dvojnimi rezilom, toda ne v isti varianti kakor skupina polmesečnih britev z grbo. Klasičen in tipološko najbrž najstarejši primer polmesečnih britev brez grbe je britev iz Grapske (T. III, 6). Njen list je formalno tipološko lahko polovica okroglega lista z globokim izrezom, ki je tipičen za nekatere mlajše in različne simetričnih dvoreznic britev. Britvi iz Grapske so po obliki lista sorodne britve iz Tešnja (T. IV, 1, 2, 3) in delno še dve britvi iz Nina (T. IV, 6, T. V, 2). Za te britve je značilno, da imajo zelo ozek list in da konica lista ni prekomerno dvignjena. Tipološko mlajše variante te skupine britev (utemeljene so tudi kronološko) imajo zelo širok list, visoko dvignjeno konico in s tem seveda zelo globoko sedlast hrbet (n. pr. T. VI, 3). Konici nasprotni konec lista, pod katerim je ročaj, je pri tipološko starejših primerih oglato odrezan (n. pr. T. III, 6), pri mlajših pa je koničast in ima včasih tudi gumbast zaključek (T. VI, 3), kar je zelo pogosto pri mlajših italijanskih polmesečnih britvah brez grbe.

Dekoracija je pogostejša pri skupini polmesečnih britev brez grbe. Pri britvah z grbo jo v Jugoslaviji srečamo le v treh primerih. Navadno je okrašen list, včasih pa tudi ročaj. Motivi so vrezani, elementi dekoracije pa so nizi poševnih črt, vzporedni trakovi črt, šrafirani trikotniki, potem taki s paličastim vrhom, »jelkova vejica«, vrezani krožci in utolčene pike. Motivi na listu se vedno podrejajo krivini njegovega hrba in imajo tekočo nezaključeno strukturo. Doslednost takega načina krašenja ponazarja britev iz Grapske (T. III, 6) z gladkim cikcakastim trakom med dvema vrstama šrafiranih trikotnikov, kar je ena izmed bistvenih motivnih karakteristik nekaterih najdb Ha B horizonta Bosne. V nekaterih primerih bi mogli k dekoraciji šteti tudi male izrastke na obročkih ročajev, seveda v kolikor ti niso izbrušeni ostanki vlivnih čepkov, kar velja n. pr. za britev iz Maribora (T. II, 2) in za britev iz Tešnja (T. IV, 1). Pri britvah iz Jugoslavije moremo ločiti dvoje vrst dekorativnih izrastkov, take v obliki dveh rogljičev in zoomorfne. Pri nekaterih britvah iz Nina bi kaj težko ugotovili, da gre za ptice (plastične rače); o tem pa ni dvoma, posebno če pomislimo na polmesečne britve iz Italije, kjer je ta motiv zelo pogost. Medtem, ko se rogljičasti izrastki javljajo pri britvah z grbo in pri britvah brez grbe, so zoomorfni izrastki vezani le na polmesečne britve brez grbe (to velja za področje Jugoslavije, Avstrije, Madžarske in Češke). Nekaj podobnega lahko opazimo tudi pri italijanskih britvah, razloček je le v tem, da sta pri italijanskih britvah

na obročku ročaja navadno upodobljeni le glavici ptic, pri naših primerih pa sta ptici upodobljeni tudi v celoti (T. V, 3, T. IV, 5, T. VI, 2, 3).

Obravnavane polmesečne britve iz Jugoslavije so vliete, delno v dodelnih, delno pa v enodelnih kalupih. Tiste, ki so izdelane v enodelnem kalupu, imajo eno stran plosko, drugo pa več ali manj profilirano. Zdi se, da je bil ta način izdelovanja udomačen predvsem na področju Bosne in Dalmacije, kjer prevladuje skupina polmesečnih britev brez grbe. Dobro ohranjeni kalup za tako polmesečno britev so našli med naselbinskim gradivom na kolišču v Donji Dolini, ki daje podatek, da so britve vliвали od ročaja proti listu. Ročaji z zaključnim obročkom so vedno masivni in imajo najrazličnejše preseke. V treh primerih so ročaji kvadratnega preseka tordirani, za kar najdemo paralele predvesem v Italiji. V pogledu ročaja je posebnost britev iz Pobrežja (T. I, 5), ki je imela ploščat in morda z nekim drugim materialom (les, kost?) obložen ročaj. Drugi britvi iz Pobrežja (T. I, 6) se je ročaj odlomil in so ga nadomestili s pločevinastim. Defektna je tudi britev iz Ruš (T. III, 2), ki ima naknadno visoko navzgor, na koncu v majhno zanko skovan ročaj. Tudi drugi britvi iz Ruš se je odlomil ročaj in so ga nadomestili z masivnim, železnim (T. III, 1).

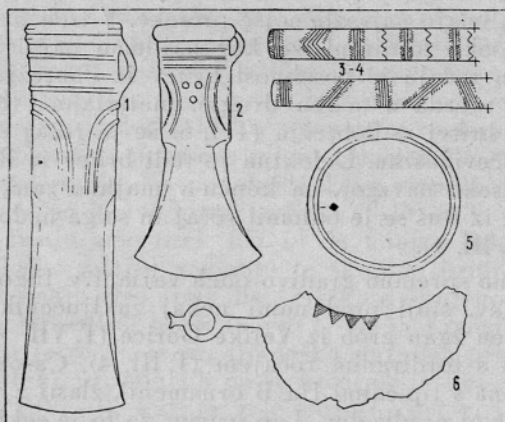
Če pregledamo spremno gradivo obeh variant v Jugoslaviji najdenih polmesečnih britev, stoji pred nami nekaj zaključnih najdb. V prvi vrsti je pomemben žgan grob iz Velike Gorice (T. VII, A), kjer so našli britev z grbo in s tordiranim ročajem (T. III, 4). Časovna provenienca tega groba je dana s tipičnimi Ha B ornamentami, zlasti z večtračnimi polkrogi ter z oblikami predmetov. Lep primer za to je sekira (T. VI, A, 10) z močno in široko obrobno nabreklino, s poudarjenim prehodom v zelo razširjeni list; tipičen Ha B element pa je tudi plastičen ornament na tulcu, ki ga sestavljajo bradavice, drobna horizontalna rebra, obrisu peščene ure podoben lik in rahlo naznačeni profilirani plavuti ob straneh. Take in podobne sekire so precej pogoste na področju severovzhodne Jugoslavije, na Madžarskem, srečujemo pa jih tudi v vzhodnih Alpah. Kolikor so znane zaključne najdbe, se taki tipi sekir družijo s predmeti, ki jih stavljamo v okvir mlajših faz kulture žarnih grobišč, čeprav je karakter posameznih predmetov teh najdb včasih mlajši, včasih pa tudi starejši. V depotu iz Uzsavölgya je poleg take sekire ležala velika pozamenterijska fibula, tipična za razvito Ha B stopnjo, medtem ko imajo srpi tega depota nekaj formalno starejših potez, ki so zajete v rebrih ročajev in v preprosti profilaciji listov.⁶ Podobno je z depotom iz Mačkovca,⁷ kjer so poleg take sekire našli še tipe z nerazširjenim listom, ki utegnejo biti nekoliko starejši, kakor je n. pr. srp iz istega depota, ki ima na listu dve vzporedno tekoči rebri. K problemu časovne opredelitve zaključnih najdb s sekirami, kakršna je naša iz Velike Gorice, je pritegniti še vrsto drugih depotov⁸ in najdb, ki so brez pravih

⁶ Arch. Ért. XXX, 1910, str. 426 in sledeče, risba na strani 428.

⁷ WMBH, VI, 1899, str. 141 in sledeče, T. VI.

⁸ Beravci (F. Holste: Hortfunde Südosteuropas, Marburg/Lahn 1950, odslej Holste, Hortfunde, str. 4, T. 1, T. 2), Lavasberény (Holste, Hortfunde, str. 13, T. 22: 1—26), Szentes (Holste, Hortfunde, str. 19, T. 33, T. 36: 1—7), Sarvaš (Holste, Hortfunde, str. 17, T. 33: 1—16), Rohod (Holste, Hortfunde, str. 22, T. 41: 14—26),

najdiščnih podatkov.⁹ V nekem drugem grobu iz Velike Gorice so našli še eno podobno sekuro.¹⁰ Ta grob opredeljuje igla s kroglasto glavico, ki je okrašena s tritračnimi polkrogli (Ha B Pfallbaumadel). Značilno je še to, da so v tem grobu našli tudi obroček, ki utegne biti ostanek ročaja neke britve, ki se ni ohranila. Pri tem ne smem prezreti depota iz Herrnbaumgartena (Avstrija — Ris. 1), ki je menda poleg groba iz Velike Gorice edina najdba, ki združuje obravnavani tip sekire in polmesečno britev.¹¹ V tem depotu je še sekira z razširjenim listom (starejši element), toda z motivom vzporednih in v rahlem loku proti sredini spuščajočih



Risba 1. Herrnbaumgarten (Avstrija), depot (1/4 nar. vel.) po Holsteju

se reber, dalje dve z drobnimi vrezi okrašeni zapestnici in obroč z rombičnim presekom, torej predmeti, ki absolutno govorijo za Ha B horizont. Britev iz herrnbaumgartenskega depota je formalno tipološko mlajša kot naša iz Velike Gorice, kajti grba na hrbtu je pomaknjena daleč proti ročaju. Grob iz Velike Gorice (T. VII, A) je dalje zanimiv zaradi antenskega meča starejše variante, ki utegne reprezentirati najzgodnejšo Ha B stopnjo, ter zaradi antenskega noža, sulice in igel, zlasti igle z vrezi (T. VII, A, 4). Večina teh predmetov sodi v oblikovni zaklad Ha B stopnje. Izven na ta čas vezanih oblik utegne biti nož z izvotljenim jezičastim nastavkom za ročaj, ki je bil nekdanj obložen s platnicami iz

Spálnaca-Ispánlaka (Holste, Hortfunde, str. 25, T. 47 : 1—25), Hida-Hidalmás (Holste, Hortfunde, str. 26, T. 49 : 1—21).

⁹ Velem-St. Vid (v. Miske, op. cit., T. XIV, 37—39, T. XVI, 9), Csorvása (Hampel, op. cit., T. XIII, 3, 5) Donja Dolina. Glasnik zemaljskog muzeja, Sarajevo 1914, sl. 70), Privlaka Arheološki muzej Zagreb inv. št. 2155), Mladetiče (Schmid, Carniola 1909, str. 127, brez risbe; v Nat.-hist. Museum Wien), Melence (Narodni muzej v Ljubljani).

¹⁰ F. Staré, Inventaria Archeologica, Jugoslavie, list 7.

¹¹ Iz skicirke F. Holsteja, glej tudi MZK, 1906, Bd. 5, 3; Ebert, Reallex. IX, T. 194; Aberg, Chronologie, V, 99; Pittioni, op. cit. Abb. 348.

nekega minljivega materiala (T. VII, A, 9). Taki noži niso v naših žarnih grobiščih, zlasti Ha B stopnje pogosti. V Veliki Gorici so našli še tri take nože, so pa brez ožjih najdiščnih podatkov. Pri nas so znani še iz nekaterih depotov in kot posamezne najdbe.¹² Take nože so našli tudi na Madžarskem in Sedmograškem,¹³ posamezne srečujemo v Italiji,¹⁴ skoraj največ pa so jih našli v Alpah, posebno na severnem Tirolskem.¹⁵ Značilnost teh nožev iz Velike Gorice je nekoliko odebeljen prehod ročaja v list. To bi sicer lahko bila mlajša poteza, če bi za opredelevanje uporabili tipološko razvojne kriterije drugih tipov nožev kulture žarnih grobišč, češ da je odebeljeni vmesni člen (Zwischenstück) na prehodu ročaja v list posebna značilnost za Ha B stopnjo. Pri tipu teh nožev pa to očitno ne drži, kajti taki noži imajo odebelitev že v starejših fazah kulture žarnih grobišč — v razviti Ha A stopnji.¹⁶ Polmesečna britev iz dvojnega žganega groba iz Velike Gorice se torej družijo s predmeti, ki so značilni za Ha B stopnjo in celo še s predmeti, ki so značilni za nekoliko starejši čas.

Neki drugi žgan grob iz Velike Gorice (T. VII, B) s polmesečno britvijo (T. III, 3) je vseboval razen fragmenta bronaste pločevine še nož z značilno Ha B krivino lista, ostanek fibule očalarke in bogato oblikovano iglo za spenjanje. Za to iglo najdemo najlepšo paralelo v grobu 6 iz Dobove, ki ima značilnost nerazvite Ha B stopnje.¹⁷ Med grobovi iz Velike Gorice in iz Dobove je v materialni kulturi precej stičnih točk. Te predstavljajo nekaj pomembnih značilnosti našega zgodnjega Ha B oblikovnega zaklada, ki bi ga mogli izvajati iz končnih faz Ha A stopnje.

Za skupino polmesečnih britev z grbo je pred nami še nekaj zaključenih grobnih enot, ki pa nimajo za kronologijo tako značilnih predmetov kot grobova iz Velike Gorice.¹⁸ V Rušah je bila z britvijo T. III, 2 v grobu CXLII¹⁹ najdena amfora s cilindričnim vratom, oblika, ki je v žganih grobovih iz severovzhodne Slovenije zelo pogosta; toda v tem grobu iz Ruš v inačici, ki formalno tipološko utegne biti nekoliko starejša, kot so sicer primeri iz obdravskih žarnih grobišč. V grobu XXXI

¹² Beravci (Holste, Hortfunde, T. 2: 1—5, 5, 7), Otok Privlaka (Holste, Hortfunde, T. 5: 27), Podcrkavlje (Holste, Hortfunde, T. 8: 9, 10), Donja Berbina (Holste, Hortfunde, T. 15: 11), Topličica (po skicirki F. Holsteja), okolica Požarevca (po skicirki F. Holsteja), Škocjan (Muzej Trst).

¹³ Holste, Hortfunde, T. 46: 45—47, 49; Muzeumi és Könyvtári Értesítő, Budapest 1910, str. 109 in sledeče, T. I—III in dve risbi na strani 117; Nestor, PZ 1935, str. 47, op. 33 (Rohod); Bátaszék (po skicirki F. Holsteja).

¹⁴ Fontanela (Bull. Pal. It., 1951-52, str. 140 in sledeče, Fig. 10: 1), Piano del Tallone (Bull. Pal. It., 1958, Fig. 6).

¹⁵ Wagner, op. cit.

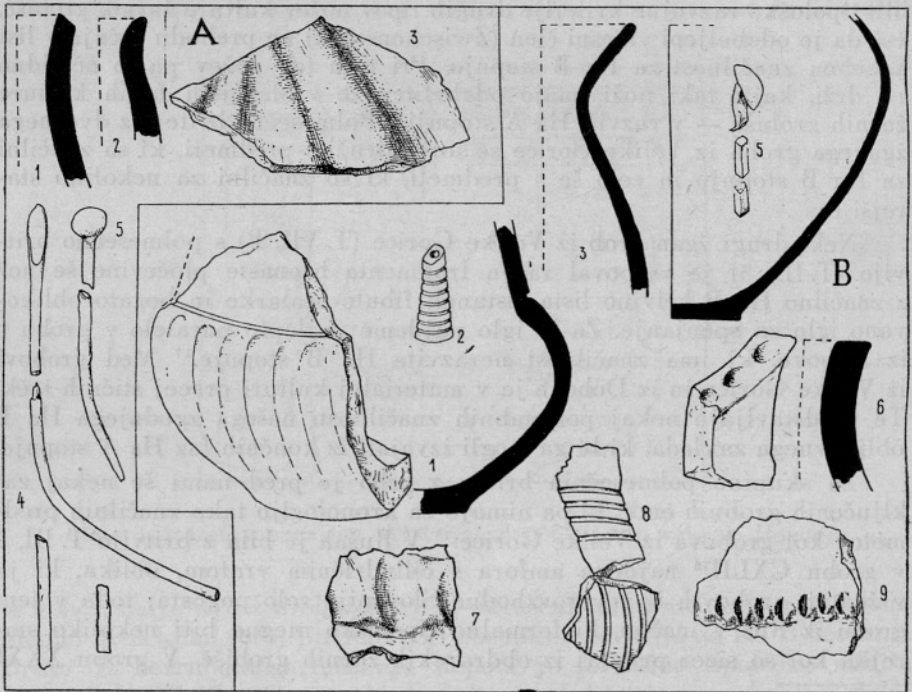
¹⁶ Hötting grob 24 (Wagner, op. cit., T. 2: 2), Mühlau grob 45 (Wagner, op. cit., T. 15:9), Mühlau grob 48 (Wagner, op. cit., T. 16:9), Wagner uvršča te grobove v svojo III. stopnjo severnotirolskih žarnih grobov, katero časovno vzporeja z depotom iz Coste del Marana (= post peschiera horizont).

¹⁷ F. Staré, Dissertationes III, SAZU, Ljubljana 1953, str. 116, T. VII, 3.

¹⁸ Gradivo iz Ruš (sedaj v Johanneumu, Graz) bliže ne poznam.

¹⁹ Grob CXLII je vseboval žaro, vrč, amforo, 4 skodele in britev (Wurmbrandt: Das Urnenfeld von Maria Rast, Braunschweig, 1879, str. 42, 43, T. II, 30, T. IV, 12).

iz Ruš²⁰ so poleg britve T. III, 1 našli še pet posod z razvitim Ha B karakterjem. Z dvorišča SAZU v Ljubljani poznamo tri grobe s polmesečno britvijo. Iz groba 11 (risba 2, B) je važna terinica (risba 2, B, 1) in fragmenti manjše posode (risba 2, B, 8), prva s plitkimi in širokimi, druga pa z ozkimi in globokimi žlebi, kar je neka osnovna značilnost zgodnje in razvite kulture žarnih grobišč. Isto velja za fragmente neke večje posode iz groba 9 (risba 2, A, 3), pri čemer je pripomniti, da so



Risba 2. Ljubljana SAZU: A — Žgan grob 9 ($\frac{1}{2}$ nar. vel.), grobu pripada še fragment britve T. I, 3; B — Žgan grob 11 (1, 5—9 = $\frac{1}{2}$, 2 = $\frac{1}{4}$, 3 = $\frac{1}{4}$, 4 = $\frac{1}{8}$ nar. vel.), grobu pripada še britev T. I, 1

rebra iztisnjena z notranje strani in da je površina rahlo grafitirana. Ostale naše polmesečne britve z grbo so našli v grobovih z izrazitim Ha B karakterjem.

Skupina polmesečnih britev brez grbe ima pri nas kronološko oporo v treh najdbah. Depot iz Grapske²¹ (risba 3, T. III, 6) sestavlja šest sekir, dve sulici, srp, fragment zapestnice in kamnita zagozda. Široke ploščate zapestnice s horizontalnimi rebri so pri nas v zvezi s Ha B gradivom.

²⁰ Grob XXXI s ploščo je vseboval žaro, vazo, vrč, 2 skodeli in britev (Wurmbrandt, op. cit., str. 36, 37, T. I, 1, T. IV, 11).

²¹ Po pripovedovanju delavcev, ki so predmete našli, sta bili baje tam še dve glinasti posodi (Benac, Glasnik zemaljskog muzeja, Sarajevo 1954, str. 165).

Grob 1 iz Vrsi pri Šibeniku je n. pr. poleg dveh takšnih zapestnic vseboval med drugim tudi dve veliki lokasti fibuli z dvema gumboma na rahlo odebeljenem loku.²² Tako, za dalmatinski Ha B horizont zelo tipično obliko fibule najdemo v zvezi s ploščatimi narebrenimi zapestnicami v nekem grobu iz Polja pri Dobrinju (otok Krk),²³ v Balini glavici in končno v depotu iz Škocjana,²⁴ katerega zgornjo časovno mejo ne moremo postaviti izven okvira Ha B stopnje. Nekoliko drugače je s takimi zapestnicami iz Bosne. Na tem področju se one družijo tudi s predmeti, ki so starejši in so gotovo vsaj delno časovno paralelni s starejšimi fazami kulture žarnih grobišč (Ha A). Lep primer za to je grob iz gomile X pri Mladu,²⁵ kjer so našli ploščato narebreno zapestnico in veliko iglo z »makovo« glavo (Mohnkopfnadel). Iglo bi mogli na podlagi primerjave z grobnim inventarjem iz Bennweierja (Švica)²⁶ postaviti v starejše faze Ha A stopnje, podobno kot večji del grobov s takimi iglami iz Švice.²⁷ Za isti datum bi govoril tudi grob 1 iz gomile II v Borovskem,²⁸ kjer so poleg podobne igle našli tudi narebreno ploščato zapestnico. Sekire iz grapskega depota imajo značilnosti Ha B stopnje (risba 3: 4, 5, 6), delno pa kažejo, če že ne izvirne tipičnosti, pa vsaj reminiscence Ha A oblik. To velja zlasti za strogo trikotna rebra na tulcih (risba 3: 2, 3). Medtem ko moremo obe sulici s fasetiranim tulcem tipološko uvrstiti v Ha B oblikovni zaklad, ima srp zopet starejšo potezo, ki je izražena v paralelnih rebrih ročaja, ki se ne nadaljujejo v list. Tako moremo torej, podobno kot pri dvojnem grobu iz Velike Gorice tudi pri depotu iz Grapske ugotoviti, da imajo nekateri predmeti še poteze Ha A horizonta, nekateri pa že vse značilnosti Ha B oblikovnega zaklada.

Za časovno opredeljevanje polmesečnih britev brez grbe je važen grob I iz Tešnja (T. IV, 1, T. VIII). Že večkrat je bilo opozorjeno na najozje razmerje med grobovi iz Tešnja in sorodnimi najdbami, kot so n. pr. Veliki Mošunj, Bugojno, Krehin Gradac itd., češ da je v ozadju ista delavnica, ki je izdelala večino med seboj delno po oblikah, še bolj pa po dekoraciji tako podobnih predmetov. Truhelka je najdbo iz Velikega Mošunja časovno opredelil na osnovi fibule tipa peschiera, ki pa jo je sam umetno sestavil iz fragmentov nekega drugega predmeta te najdbe.²⁹ Da najdba iz Velikega Mošunja ne sodi v horizont peschiera fibul, je nakazal Korošec, toda njegova datacija je občutno prenizka.³⁰ V zvezi z obravnavanim depotom iz Grapske je Benac našete, med

²² Neobjavljeno — v Arheološkem muzeju v Zadru inv. št. 5080—5085.

²³ Ljubić: Popis arheološkog odjela Zagreškog muzeja, Zagreb 1889. T. X, 35, 56; Åberg, Chronologie, V, str. 112, Abb. 191 (»Vinodol pri Grižani«).

²⁴ Szombathy, Mitt. Prähist. Komm., Wien, 1915, str. 159, Fig. 148. Szombathy jo označuje kot fragment igle.

²⁵ Benac—Čović: Glasinac (Katalog I), Sarajevo 1956, T. XXVIII, 1—24.

²⁶ Kraft: Anzeiger für Schweizerische Altertumskunde, 1927/28, str. 1 in sledeče, Abb. 5.

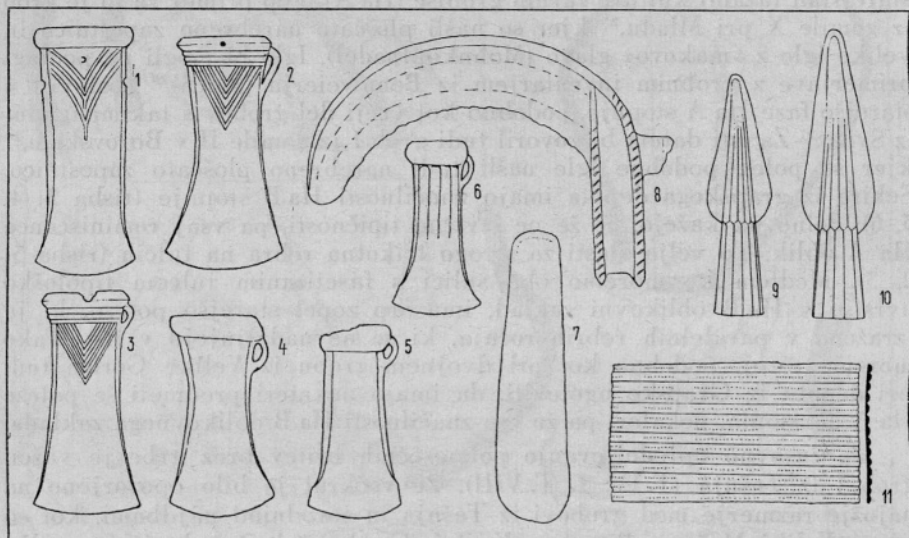
²⁷ Kraft, l. c., grobovi tipa Mels (= Rixeim horizont) tabela na strani 80. Primerjaj F. Holste: Die Branzzeit Sünd- und Westdeutschland, 1955, Abb. 15.

²⁸ Benac—Čović, op. cit., T. XXVII, 1—9.

²⁹ Truhelka, Glasnik zemaljskog muzeja, Sarajevo 1915.

³⁰ Korošec, Novitates, Sarajevo 1945.

seboj sorodne najdbe, med drugimi tudi najdbi iz Velikega Mošunja in Tešnja, okvirno pravilno kronološko opredelil.³¹ Glavna predmeta za datacijo groba I iz Tešnja sta nedvomno sekira in meč. Oblika sekire (T. VIII, 37) ima značilno Ha B shemo: pri ostrini razširjen list in široko svitkasto odebelitev ob ustju tulca. Meč (T. VIII, 1, 2) pripada tipu z razmeroma kratkim listom in z jezičastim nastavkom za ročaj (le ta ima tipično Ha B shemo), ki ima bronasto, iz enega kosa ulito oblogo s ploščatim zaključnim gumbom ledvičaste oblike. Obloga ročaja je pri meču



Risba 3. Grapska, depot ($\frac{1}{4}$ nar. vel. po Bencu), depotu pripada še britev T. III, 5

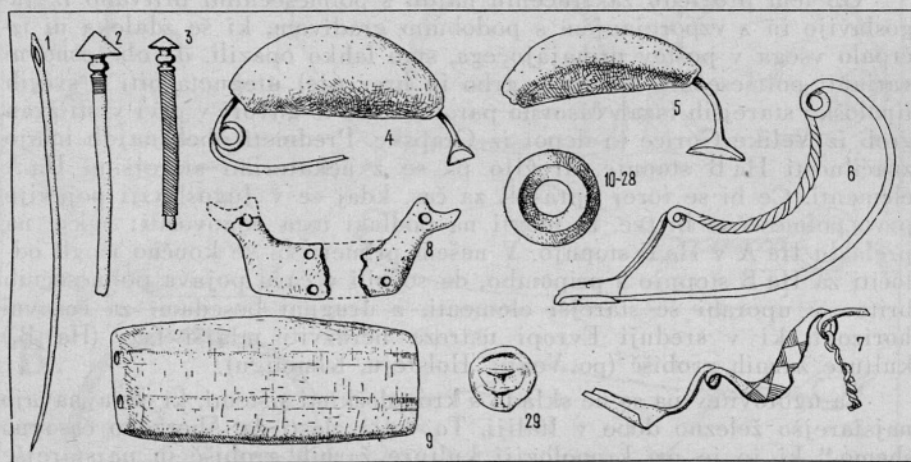
iz Tešnja ohranjena le v spodnjem delu. Po obliki in tehnični sestavi popolnoma enaka meča poznamo še iz Velikega Mošunja in iz Bugojna.³² Iz Tešnja sta znana še dva groba (T. IX, A, B), med njunim inventarjem so našli razen drugih predmetov, o katerih se ne ve, kateremu teh dveh grobov pripadajo (T. IX, C), še dve fragmentirani britvi (T. IV, 2, 3). Karakter najdb govori za razviti Ha B horizont.

Preostanejo še grobovi s polmesečnimi britvami brez grbe iz Nina. Ali je dvom glede verodostojnosti podatkov o zaključnih grobnih enotah iz Nina upravičen, bo težko, če že nemogoče dokazati ali ovrči. Če sledimo staremu inventarju zadarskega muzeja in še pred štirimi leti na kartone pritrjenim skupinam predmetov, ki so ponazarjali grobne celote, potem smo vsaj delno upravičeni misliti na zaključene grobne enote.

³¹ Benac, Glasnik zemaljskog muzeja, Sarajevo 1954, str. 166, 167.

³² Veliki Mošunj (Truhelka, Glasnik zemaljskog muzeja, Sarajevo, 1915), Korošec, Novitates, Sarajevo 1945), Krehin Gradac (Truhelka, WMBH, 1885, str. 37; MZK, 1888, str. 7—15; Much, Atlas, T. 37: 1—12; Ljubić, op. cit., T. 14: 94—95).

Med grobovi z britvami iz Nina je skoraj najbolj pomemben skeletni grob 14 (risba 4, T. V, 2). Če pregledamo v tem grobu najdene predmete, se iz tipološke in kronološke enotnosti najdbe oddaljuje le bronasti novček grške kolonialne proveniencije (risba 4: 29, averz ni jasen), ki po vsej verjetnosti ni sestavni del tega groba.³³ Igle s stožčasto glavico (risba 4: 2, 3) so v Ninu znane iz skeletnega groba I, ki je ležal v kamniti skrinji in kjer je bil najden tudi bronast antenski meč tipološko mlajše proveniencije.³⁴ Prav zaradi oblikovnih prvin meča je ta grob znatno mlajši kot obravnavani dvojni žgan grob z antenskim mečem iz Velike Gorice,



Risba 4. Nin — skeletni grob 14 ($\frac{1}{2}$ nar. vel.), grobu pripada še britev T. V, 2

časovno pa utegne biti paralelen žganemu grobu v kamniti skrinji iz Podzemlja, ki je med drugimi predmeti vseboval tudi antenski meč mlajše variante.³⁵ Igle iz Ninskega groba 14 imajo paralele še v grobovih 48, 49 in 50 iz istega najdišča. V grobu 48 je taka igla, podobno kot v grobu 14, najdena skupno z lokasto fibulo, ki ima na loku veliko jantarjevo jagodo (risba 4: 4, 5). Ta tip fibule je nadvse značilen za grobove iz Nina in za nekako istočasne grobove iz Picena.³⁶ Te grobove moremo na podlagi spremnega gradiva postaviti nekako na konec Ha B faze, verjetno pa je njihov višek v Ha C stopnji. Za prvi datum govorijo

³³ Ta novček lahko kronološko vzporedimo s srebrnim metapontskim staterom, ki je služil kot obesek na srebrni fibuli certosoidnega tipa iz groba 4 iz Nina (Galli, Bull. Pal. It., NS IV, 1940, str. 188 in sledeče T. II, 1). Novček sodi v konec VI. ali na pričetek V. stol. pr. št.

³⁴ Bersa, MZK, 1905, str. 153, 154, Fig. 32, 33.

³⁵ Reinecke, MAGW, 1900, str. 44 in sledeče; Hoernes, WPZ, 1915, str. 120, T. VII, 20.

³⁶ S. Constanzo grobovi I, VII, IX, XVII (Dimitrescu, L'Età del Ferro nel Piceno, Bucarest 1929, T. V, VII, IX).

lokaste³⁷ in kačaste fibule³⁸ (risba 4: 6, 7), za drugi datum pa predvsem rtaste. Fibule z jantarjevo oblogo pa nastopajo tudi v zvezi s certosoidnimi fibulami.³⁹

Zelo nenavaden, vendar toliko bolj zanimiv kronološki podatek nam daje kalup za polmesečno britev brez grbe, ki je bil najden na kolišču v Donji Dolini. Na nasprotni strani kalupa za britev je še polovični kalup za tulasto sekuro. Ta tulasta sekira je imela dve ušesci za pritrdjevanje na drog in široko svitkasto odebelitev ob ustju tulca, kar govori za razvito fazo Ha B stopnje.⁴⁰

Ob tem pregledu zaključenih najdb s polmesečnimi britvami iz Jugoslavije in z vzporejanjem s podobnim gradivom, ki še zdaleka ni izčrpalo vsega v poštevek prihajajočega, smo lahko opazili, da obe osnovni varianti polmesečnih britev (z grbo in brez nje) utegneta biti v svojih tipoloških starejših fazah časovno paralelni. Za to govori v prvi vrsti žgan grob iz Velike Gorice in depot iz Grapske. Predmeti obeh najdb imajo značilnosti Ha B stopnje, družijo pa se z nekaterimi starejšimi Ha A elementi. Če bi se torej vprašali za čas, kdaj se v Jugoslaviji pojavijo prve polmesečne britve, bi mogli na podlagi tega odgovoriti: nekje na prehodu Ha A v Ha B stopnjo. V našem primeru bi se končno mogli odločiti za Ha B stopnjo s pripombo, da so bili v času pojava polmesečnih britev v uporabi še starejši elementi, z drugimi besedami za časovni horizont, ki v srednji Evropi ustreza nerazviti mlajši fazi (Ha B₁) kulture žarnih grobišč (po Vogtu, Holsteju, Kimmigu).

Ta ugotovitev pa se ne sklada s kronološkimi sistemi, ki obravnavajo najstarejšo železno dobo v Italiji. To velja zlasti za Abergovo časovno shemo,⁴¹ ki jo je pri kronologiji kulture žarnih grobišč in najstarejše železne dobe na Češkem delno uporabil tudi Filip;⁴² obema so bile polmesečne britve eden izmed osnovnih kriterijev za časovno opredeljevanje. Pripomniti je tudi to, da je Filip akceptiral tudi Abergovo tezo, češ da so polmesečne britve italijanskega izvora in da so se razširile iz Italije preko alpskega prostora na Moravsko.⁴³ Ta teza nima prave tipološke niti kronološke osnove. Poudariti je treba, da vzhodno od Este ne poznamo za srednjo Italijo značilnih polmesečnih britev in da so polmesečne britve v jugovzhodnem predalpskem prostoru in v zgornjem delu Balkanskega polotoka znane že pred pričetkom grobišč v Bologni (S. Vitale) in v Tarquiniji.

Polmesečne britve alpskega in predalpskega prostora, Moravske in Madžarske pripadajo tipu polmesečnih britev z grbo, našli pa so jih v

³⁷ Nin grob 48, neobjavljeno, Arheološki muzej v Zadru, inv. št. 2667, 2668; S. Constanzo grob VII (Dimitrescu, op. cit., T. IX).

³⁸ S. Constanzo grob XVII (Dimitrescu, op. cit., T. V).

³⁹ Zaton grob 7, neobjavljeno, Arheološki muzej v Zadru, inv. št. 5070, 5071, 5077, 5078.

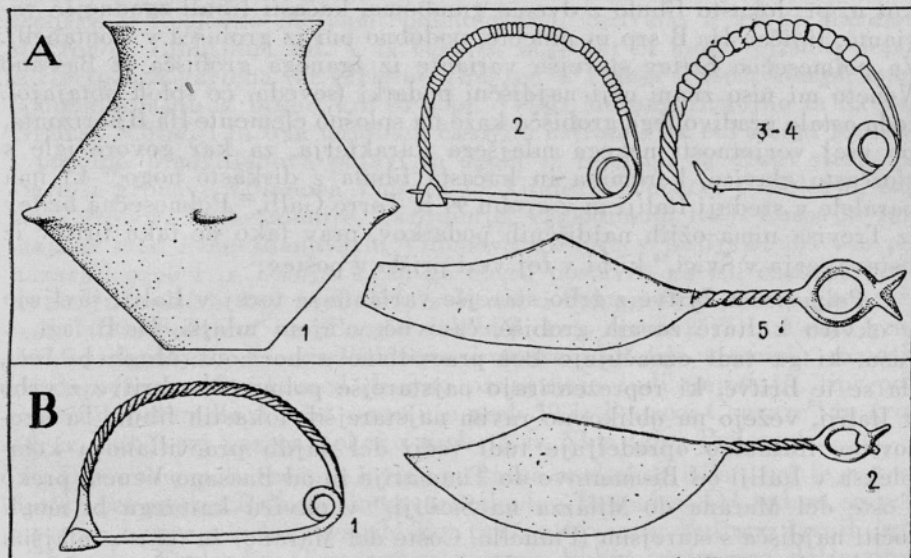
⁴⁰ Truhelka, Glasnik zemaljskog muzeja, Sarajevo 1914, sl. 70.

⁴¹ Aberg, Chronologie, I, Italien.

⁴² Filip, Popelnicová pole.

⁴³ Filip, Popelnicová pole, str. 116.

grobvih kulture žarnih grobišč in le izjemno v depotu.⁴⁴ Med tipološko najstarejše primere polmesečnih britev z grbo iz tega področja je šteti britev iz dvojnega žganega groba iz Velike Gorice, ki kot ugotovljeno pripada nerazvitemu Ha B horizontu kulture žarnih grobišč. Take starejše polmesečne britve z grbo, za katere je značilen dolg tordiran ročaj z obročkom, ki ima dva rožička, so znane tudi iz Italije severno od Apeninov: iz Fontanelle (Ris. 5 A),⁴⁵ Bismantove (Ris. 5 B),⁴⁶ Bassano Veneto,⁴⁷ Trevisa⁴⁸ in iz depota iz Limone (T. X).⁴⁹ Åberg stavlja večji del teh naj-



Risba 5. A — Fontanella, grob 2; B — Bismantova, žgan grob

dišč v končno bronasto dobo, v tako imenovano »Praevillanova« periodo, ki naj bi po njegovem kot tipično severno italijanjska post terramare kultura imela ekspanzijo proti jugu, kjer bi z domorodnim elementom ustvarila poznejšo »Villanova« kulturo.⁵⁰ V tej zvezi nas zanima problem t. im. praevillanova horizonta v severni Italiji, njegova časovna in kulturna opredelitev. Grob 2 iz Fontanelle (Ris. 5 A) je poleg polmesečne britve vseboval še bikonično žaro in tri male lokaste fibule z delno tordiranim, delno pa nasvitkanim lokom. Od značilnih predmetov grobišča

⁴⁴ Glej opombo 11.

⁴⁵ Trerotoli, *Bull. Pal. It.*, NS VII, 1951-52, str. 140 in sledeče.

⁴⁶ Chierici, *Bull. Pal. It.*, I, 1875, Tav. II. 1-5; Montelius, *La Civilisation primitive en Italie. Série B* (Odslej Montelius, *Civ.*), Pl. 41.

⁴⁷ Orsi, *Not. d. Sc.*, 1894, str. 159, Fig. 6.

⁴⁸ Montelius, *Civ.*, Pl. 54: 17.

⁴⁹ Montelius, *Civ.*, Pl. 121; *Bull. Pal. It.*, 1887, str. 122, T. IV, 11.

⁵⁰ Åberg, *Chronologie I, Italien*, str. 30 in sledeče.

iz Fontanelle je omeniti še obeske v obliki sončnih koles z različnimi centralnimi križnimi motivi, nož z jezičastim nastavkom za ročaj, ki ima t. im. Ha B krivino lista ter pinceto.⁵¹ Grob 2 kakor tudi ostali material grobišča iz Fontanelle govori vsekakor za Ha B fazo kulture žarnih grobišč. Tudi žgan grob s polmesečno britvijo z grbo, v katerem je ležala tudi mala lokasta fibula s tordiranim lokom iz Bismantove, govori za isti časovni in kulturni horizont. V isti časovni okvir bi mogli postaviti tudi depot iz Limone (T. X), ki je poleg polmesečne britve z grbo starejše variante vseboval še nekaj za Ha B horizont prav tipičnih predmetov, kot n. pr. lokasto fibulo z dvema gumboma, kačasti fibuli zgodnejše variante, tipičen Ha B srp in pinceto, podobno oni iz grobišča v Fontanelli. Za polmesečno britev starejše variante iz žganega grobišča iz Bassano Veneto mi niso znani ožji najdiščni podatki (seveda, če sploh obtajajo), toda ostalo gradivo tega grobišča kaže na splošno elemente Ha B horizonta, po vsej verjetnosti nekega mlajšega karakterja, za kar govore igle s stožčasto glavico, keramika in kačasta fibula z diskasto nogo,⁵² ki ima paralele v srednji Italiji in v grobu 99 iz Torre Galli.⁵³ Polmesečna britev iz Trevisa nima ožjih najdiščnih podatkov, prav tako ne taka britev iz Estavayerja v Švici,⁵⁴ ki bi v tej vezi prišla v poštev.

Polmesečne britve z grbo starejše variante se torej v Italiji javljajo v okviru kulture žarnih grobišč, časovno v njeni mlajši, Ha B fazi, v času, ki ga tudi označujejo kot praevillanova horizont. Mogli bi reči, da se te britve, ki reprezentirajo najstarejše polmesečne britve z grbo v Italiji, vežejo na oblikovno raven najstarejših lokastih fibul. Ta ugotovitev formalno opredeljuje tudi večji del najdb praevillanova kompleksa v Italiji od Bismantove do Timmarija in od Bassano Veneta preko Coste del Marana do Milazza na Siciliji,⁵⁵ v okviru katerega bi mogli ločiti najdišča s starejšim (Pianello, Coste del Marano) in taka z mlajšim karakterjem (Limone, Bassano Veneto). Glede na kronološke probleme najstarejše železne dobe v Italiji, ki jih je ponovno načel Georg Kosack⁵⁶ in v zvezi s periodizacijo tamkajšnjih obdobj (Praevillanova, Benacci I, Benacci II, Arnoaldi, Certosa), bi mogli v tej zvezi pripomniti, da je pričetek grobišč praevillanova karakterja izven okvira izrazite Ha A stopnje v srednjeevropskem smislu in da bi ga v najboljšem primeru lahko stavili v neko zgodnjo Ha B fazo (Ha B₁), medtem ko bi pričetek grobišč v Bologni in na področju južne Villanova kulture ne bil starejši od že razvitega Ha B horizonta (Ha B₂). Italijanske polmesečne britve brez grbe, ki so značilne zlasti za mlajše grobišče Benacci, za Benacci-Capraro, za Este in za kompleks južne Villanove kulture, pa so

⁵¹ Trerotoli, Bull. Pal. It., NS VIII, 1951-52, str. 140, Fig. 10: 1, 3, 5, 6, 7.

⁵² Orsi, Not. d. Sc., 1894, str. 159, Fig. 1-5.

⁵³ Monumenti Antichi, Milano, 31, str. 67.

⁵⁴ Mitt. Anthr. Ges., Zürich, XX, 3, Pfalbauten VIII, T. IV, 36.

⁵⁵ Za podatek o žganem grobišču iz Milazza se zahvaljujem prof. Chr. Hawkesu (Oxford).

⁵⁶ Atti del Imo Congresso internazionale di preistoria e protostoria Mediterranea, 1950, str. 368 in sledeče.

⁵⁷ Minto, Not. d. Sc., 1941, str. 375, Fig. 4: 2, 13.

dijo v čas pozne Ha B in zgodnje Ha C stopnje, posamezne primere pa najdemo celo v grobovih s certoškimi fibulami.⁵⁷

V primerjavi z opisanimi zaključenimi najdbami iz Italije je dvojni žgan grob iz Velike Gorice s polmesečno britvijo z grbo starejši, kakor sta groba s tako britvijo iz Fontanelle in iz Bismantove, vendar pa mlajši kot je depot iz Coste del Marana⁵⁸ in kot so starejši grobovi iz Pianella,⁵⁹ kjer polmesečne britve še ne nastopajo. Isto velja za depot iz Grapske, ki stoji še v luči nerazvite Ha B faze in katero bi mogli paralelizirati z zgodnjimi praevillanova pojavi. V razvito Ha B fazo sodijo pri nas žgana grobišča s tipološko maljšimi polmesečnimi britvami z grbo: Maribor, Mokronog, Ljubljana itd. V ta časovni horizont bi mogli prišteti depot iz Herrnbaumgartena ter skeletne grobove iz Tešnja z vsem kompleksom podobnih najdb iz Bosne, kot so n. pr. Veliki Mošunj, Bugojno in Krehin Gradac. V Italiji bi tem najdbam časovno ustrezali na eni strani grobovi s poznimi praevillanova pojavi in depot iz Limona, na drugi strani pa starejši grobovi Villanova kulture (S. Vitale in Benacci v Bologni, starejši grobovi iz Vetulonije, Tarquinije, Capodimota itd.). Časovno razmejitev med Praevillanova in Villanova kulturo v Italiji bi pri nas poznarjal grob I iz Tešnja, ki bi ga mogli postaviti na isti časovni (toda ne kulturni nivo kot grob 255 iz Benacci-Bologne,⁶⁰ dlje kot grob 186 iz S. Vitale-Bologne⁶¹ ter Poggio dell'Impiccato (grob 25)⁶² in Pozzo grob iz Monterozzija.⁶³ Konec Villanova kulture v Italiji v smislu razvitih Ha B pojavov, ki jih med drugim označujejo tudi najmlajši tipi polmesečnih britev brez grbe, označuje grob 59 iz Benacci-Caprare⁶⁴ in grob 236 iz Este,⁶⁵ pri nas pa nekako grob 14 iz Nina (glej Prilogo 1).

Domovino polmesečnih britev je treba vsekakor iskati nekje na področju severnega Balkana in severozahodne Panonije. Od tod so se polmesečne britve z grbo razširile kot tipičen inventar kulture žarnih grobišč preko Furlanije (Treviso!) v severno Italijo, potem pa dalje proti jugu ter na sever v Nižjo Avstrijo ter na Moravsko. V času Villanova horizonta se v Bologni in v zahodnem delu srednje Italije pojavijo polmesečne britve brez grbe,⁶⁶ ki se kmalu prično tipološko mešati s polmesečnimi britvami z grbo. Tipološki izvor polmesečnih britev brez grbe iz Italije moremo povezovati le s takimi britvami iz Nina v Dalmaciji in s še starejšimi iz Tešnja in Grapske v Bosni. Tudi tu je računati na neko migracijo, če že ne etnično pa vsaj kulturno, ki ni zajeta le v polmesečnih britvah brez grbe, ampak tudi v drugih elementih materialne in celo duhovne kulture, ki imajo svoj izvor v zahodnem delu Balkanskega polotoka, zlasti v Bosni in v severni Dalmaciji. Tu mislim predvsem

⁵⁸ Not. d. Sc., 1880, str. 125; Montelius, Civ., Pl. 119.

⁵⁹ Bull. Pal. It., 1914, T. 4—6.

⁶⁰ Montelius, Civ., Pl. 75: 5, 12.

⁶¹ Aberg, Chronologie I, Italien, str. 154.

⁶² Not. d. Sc., 1907, str. 74.

⁶³ Montelius, Civ., Pl. 278.

⁶⁴ Not. d. Sc., 1889, str. 516, T. I.

⁶⁵ Bull. Pal. It., 1912, T. 5—4.

⁶⁶ N. pr. britev iz Popolonije grob 2 (Not. d. Sc., 1921, str. 201, Fig. 10).

na lokaste fibule z dvema gumboma na loku, na fibule z veliko jantarjevo jagodo in loku, na fibule očalarke in na pektorane s protomi gosk. Ta migracija, ki se je vršila preko Jadranskega morja, sodi v čas okoli začetka Villanova kulture in je v najožji zvezi z etnično že formiranimi ilirskimi plemeni Bosne in Dalmacije, za katere imamo ne le arheološke, ampak tudi lingvistične dokaze na vzhodni obali Apeninskega polotoka.⁶⁷

V zvezi s polmesečnimi britvami z Moravskega (izključno tipi z grbo) omenja tudi Filip vplive z juga, pri čemer misli zlasti na Italijo.⁶⁸ Pa tudi Åberg govori v zvezi z britvami o premikih, o prodoru severno italijanske kulture pozne bronaste dobe (Praevillanova) v srednjo in južno Italijo, pri čemer ugotavlja starejši tok, ki ga označujejo dvorezne britve in nekoliko mlajši tok s polmesečnimi britvami.⁶⁹ Ti vplivi oziroma premiki, ki jih moremo povezovati s polmesečnimi britvami, imajo pomembno zgodovinsko ozadje, ki je zajeto v pojmu Ha B horizonta. Oznako Ha B lahko pojmujeemo kulturno in pri tem mislimo na neki določen oblikovni zaklad, navadno kulture žarnih grobišč, ki mu v najbolj čisti obliki sledimo v jugovzhodnem predalpskem prostoru in v severozahodni Panoniji, zlasti med Savo in Dravo. Oznako Ha B pa lahko pojmujeemo tudi kronološko in mislimo pri tem na tisti čas, ko se je omenjeni Ha B oblikovni zaklad kulture žarnih grobišč iz svojega prvotnega področja razselil proti zahodu v Italijo in proti severu na Moravsko. V tej zvezi se sproži problematika južnega kompleksa kulture žarnih grobišč, ki je že ob svojem nastajanju vplival na področje centralnega Balkana (predvsem na Bosno) in katerega oblikovni zaklad se je moral izoblikovati še pred svojo selitvijo. Z detajlnejšim študijem pozno bronastodobnega materiala iz Jugoslavije ne bo težko priti do zaključka, da je velik del najdb s Ha B značilnostmi iz tega področja časovno paralelen vsaj s poznejšo Ha A fazo kulture žarnih grobišč v srednji Evropi. Tako prihajamo do čisto novih kronoloških osnov kulturno zgodovinskih pogledov, ki postavljajo področje severnega Balkana in zahodne Panonije v časovnem okviru med t. im. egejsko selitvijo in trakokimerijskim vdorom v čisto novo luč.

DODATEK

Pregled v Jugoslaviji najdenih polmesečnih britev (Karta 1)

1. Maribor (Pokrajinski muzej Maribor)

- Žgan grob, inventar groba ni znan (F. Baš, ČZN, 1955, str. 38 in sledeče, Priloga 28) — T. II, 2.
- Žgan grob, inventar groba ni znan, neobjavljeno — T. II, 3.
- Žgan grob, inventar groba ni znan, neobjavljeno — T. II, 4.

2. Ruše (Johanneum, Graz)

- Žgan grob XXXI (Müllner, Der Urnenfeld bei Maria Rast in Staiernmark, Mitt. C. Commission, I, 1875, risba na str. 61; Wurmbrandt, Das Urnenfeld bei Maria Rast, Braunschweig 1879, T. IV, 11) — T. III, 1.
- Žgan grob CXLII (Wurmbrandt, op. cit., T. IV, 12) — T. III, 2.

⁶⁷ N. pr. Japigi, Mesapi

⁶⁸ Filip, Popelnicová pole, str. 111, 116.

⁶⁹ Åberg, Chronologie I, Italien, str. 24, 208, 29.

5. *Razvanje* (Pokrajinski muzej Maribor)
 - Verjetno iz žganega groba, inventar groba ni znan, neobjavljeno — T. II, 5.
4. *Pobrežje* (Pokrajinski muzej Maribor)
 - Žgan grob, inventar groba ni znan (S. Pahič, Arheološki vestnik V/2, 1954, T. IX, 42) — T. I, 5.
 - Žgan grob, inventar groba ni znan (Pahič, op. cit., T. IX, 40) — T. I, 6.
 - Žgan grob, inventar groba ni znan (Pahič, op. cit., T. IX, 41) — T. II, 1.
5. *Benedikt* v Slovenskih goricah (Pokrajinski muzej Maribor)
 - Verjetno iz žganega groba, inventar groba ni znan, neobjavljeno — T. II, 6.
6. *Ljubljana dvorišče SAZU* (Narodni muzej v Ljubljani)
 - Žgan grob 9 (F. Starè, Ilirske najdbe železne dobe iz Ljubljane, Ljubljana 1954, str. 26, T. IX, 10) — T. I, 5, risba 2 A.
 - Žgan grob 10 (Starè, op. cit., str. 27, T. XI, 2) — T. I, 2.
 - Žgan grob 11 (Starè, op. cit., str. 28, T. XII, 2) — T. I, 1, risba 2 B.
7. *Kobarid* (Muzej v Trstu?)
 - Žgan grob.
8. *Škocjan* (Muzej v Trstu?)
 - Žgan grob (M. Hoernes, Die Hallstattperiode, Archiv für Anthropologie, NF III, Braunschweig 1905, T. XVI, 5.)
9. *Mokronog* (Narodni muzej v Ljubljani)
 - Žgan grob, inventar groba ni znan (M. Hoernes, WPZ, 1915, str. 113—114, Abb. III, 1) — T. I, 4.
10. *Velika Gorica* (Arheološki muzej Zagreb)
 - Žgan grob (Starè, Inventaria Arhaeologica, Jugoslavie, list 6, 6 A) — T. III, 4, T. VII, A.
 - Žgan grob (Starè, Inventaria Arhaeologica, Jugoslavie, list 8) — T. III, 3, T. VII, B.
11. *Garica* (Arheološki muzej Zagreb)
 - Žgan grob, inventar groba ni znan, neobjavljeno — T. III, 5.
12. *Nin* (Arheološki muzej Zadar)
 - Skeletni grob 1, neobjavljeno — T. V, 4.
 - Skeletni grob 8, neobjavljeno — T. VI, 4.
 - Skeletni grob 14, neobjavljeno — T. V, 2, Risba 4.
 - Skeletni grob 60 (dve britvi), neobjavljeno — T. VI, 1, 2.
 - Iz skeletnih grobov (štiri britve), neobjavljeno — T. IV, 6, T. V, 1, 3, T. VI, 3.
13. Iz okolice *Splita* (Arheološki muzej Split)
 - Dve britvi, okoliščine najdb niso znane, neobjavljeno — T. IV, 4, 5.
14. *Tešanj* (Zemaljski muzej Sarajevo)
 - Skeletni grob I (Č. Truhelka, Glasnik zemaljskog muzeja, Sarajevo 1907, str. 62, sledeče) — T. IV, 1, T. VIII.
 - Iz skeletnih grobov II in III dve britvi (Truhelka, op. cit., T. IV, 2, 3, T. IX, A, B, C.
15. *Grapska* (Zemaljski muzej Sarajevo)
 - Depot (A. Benac, Glasnik zemaljskog muzeja, Sarajevo 1954, str. 163, T. I, 5) — T. III, 6, Risba 3.
16. *Donja Dolina* (Zemaljski muzej Sarajevo)
 - Kalup iz naselbinskega gradiva kolišča (Truhelka, Glasnik zemaljskog muzeja, Sarajevo 1914, slika 70) — T. IX, D.

ZUSAMMENFASSUNG

Halbmondförmige Rasiermesser aus Jugoslawien

Es werden *halbmondförmige Rasiermesser aus Jugoslawien* behandelt, die typologisch in zwei Gruppen eingeteilt werden können: eine Gruppe halbmondförmiger Rasiermesser mit Buckel (T. III, 4) und eine Gruppe der buckellosen Rasiermesser (T. III, 6). Ihre typologische Abstammung könnte in einigen Varianten zweischneidiger Rasiermesser oder einschneidiger Messer mit buckeligem Rücken gesucht werden (Anm. 5). Halbmondförmige Rasiermesser mit Buckel sind in Jugoslawien ausnahmslos das Inventar der Brandgräber und werden auf dem Gebiet Nordjugoslawiens (Kroatien, Slowenien) gefunden, während buckellose Rasiermesser nur in den Skelettgräbern und in dem Grapska Depot gefunden wurden, territorial umfassen sie Bosnien und Dalmatien. Ältere Varianten halbmondförmiger Rasiermesser mit Buckel haben einen tordierten Griff und den Buckel in der Rückenmitte der Klinge (T. III, 4). Jüngere Varianten haben einen kurzen Griff, der Buckel ist aber gegen den Griff verschoben (T. II, 2). Ältere Beispiele buckelloser halbmondförmiger Rasiermesser haben ein schmales Blatt und einen langen Griff (T. III, 6). Jüngere Beispiele haben aber ein sehr breites Blatt mit stark sattelförmigem Rücken, hoch gehobene Spitze und einen kurzen Griff. Auf dem Schlussring sind aber gewöhnlich zwei Vorderabschnitte von Gänschen abgebildet (T. VI, 5).

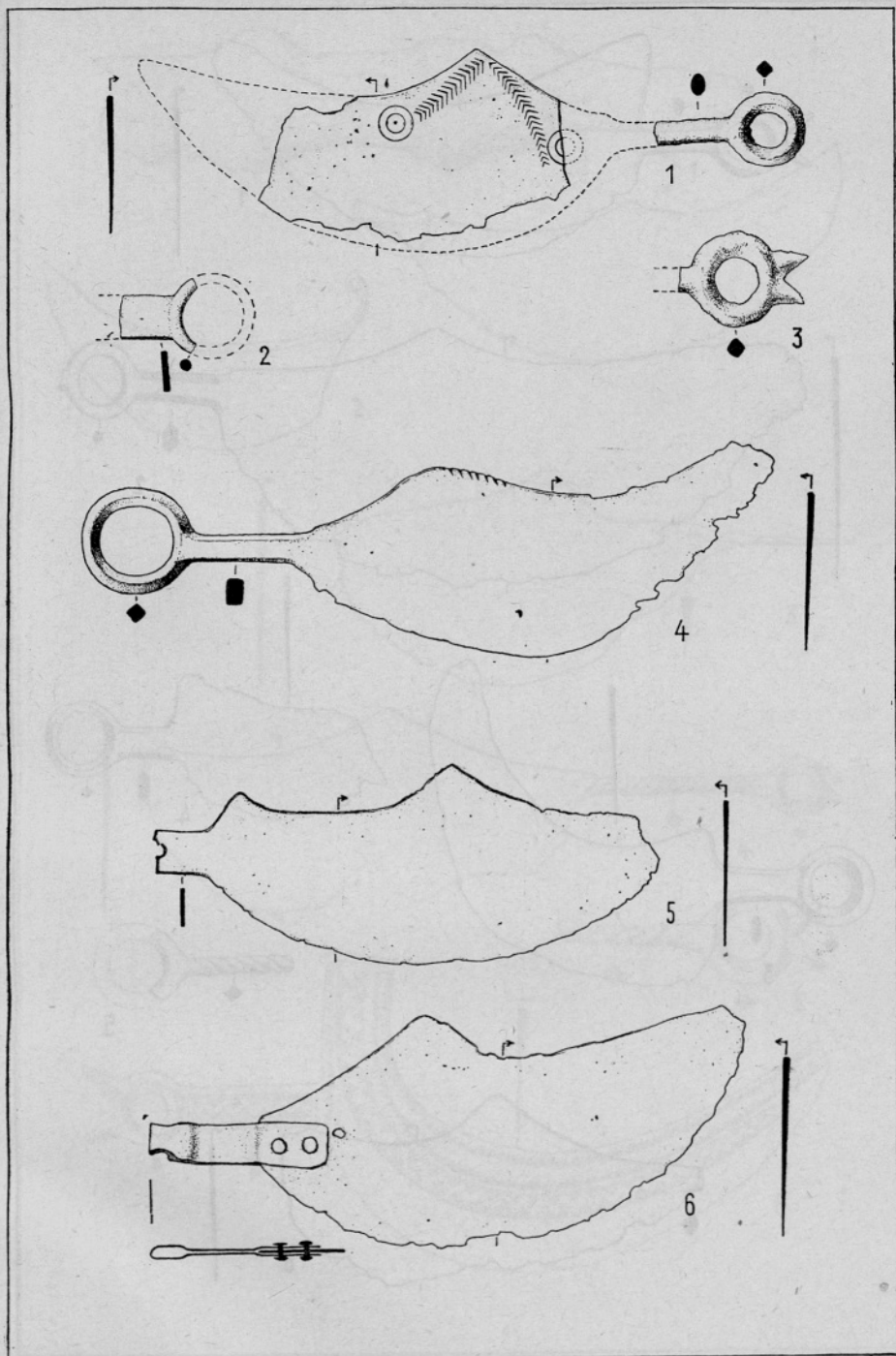
Für die zeitliche Bestimmung halbmondförmiger Rasiermesser sind besonders wichtig: das Branddoppelgrab aus Vel. Gorica (T. VII, A, T. III, 4) und das Grapska Depot (Zeichnung 3, T. III, 6). Beide Funde gehören zum älteren Horizont der Ha B Stufe, denn ausser den für den Ha B Horizont charakteristischen Gegenständen befinden sich hier auch solche, die für die Ha A Phase typisch sind (zum Beispiel T. VII, A: 6, 9; Zeichnung 3: 1, 2, 3, 11 und teilweise 8). Halbmondförmige Rasiermesser mit dem Buckel hören in Jugoslawien mit dem Ende der Ha B Phase auf; die buckellosen sind aber noch in Ha C und sogar in der Ha D Stufe im Gebrauch, wie dies durch die Gräber aus Nin bewiesen ist.

Halbmondförmige Rasiermesser älterer Varianten mit dem Buckel findet man besonders in Norditalien (Anmerkungen 45–49) und zwar in dem Komplex von Brandgräberfunden des Previllanova Horizontes, der durch ältere Varianten von Bogenfibeln charakterisiert ist. Mit Bezug auf die chronologischen Probleme der ältesten Eisenzeit in Italien, die wiederholt durch G. Kossack aufgestellt wurden (Anmerkung 56) und im Zusammenhang mit der Periodisierung jener Zeitspannen (Previllanova, Benacci I, Benacci II, Arnoaldi, Certosa) könnten wir in diesem Zusammenhange bemerken, dass der Beginn der Gräberfelder mit dem Previllanova Charakter ausserhalb des Rahmens der unentwickelten Ha A Stufe im mitteleuropäischen Sinne steht und dass man ihn im besten Falle in eine frühe Ha B Phase (Ha B₁) im Sinne südöstlicher Alpen setzen könnte, indem der Beginn der Grabfelder in Bologna und auf dem Gebiete des Südteiles der Villanova Kultur nicht älter wäre, als der bereits Ha B entwickelte Horizont (Ha B₂). Italienische halbmondförmige buckellose Rasiermesser, die besonders für das jüngere Gräberfeld Benacci (Benacci-Caprara), für Este und für den Komplex der Südvillanovakultur charakteristisch sind, gehören in die Zeit der späten Ha B und der frühen Ha C Stufe; einzelne Beispiele findet man aber sogar in den Gräbern mit Certosa-Fibeln (Anmerkung 57).

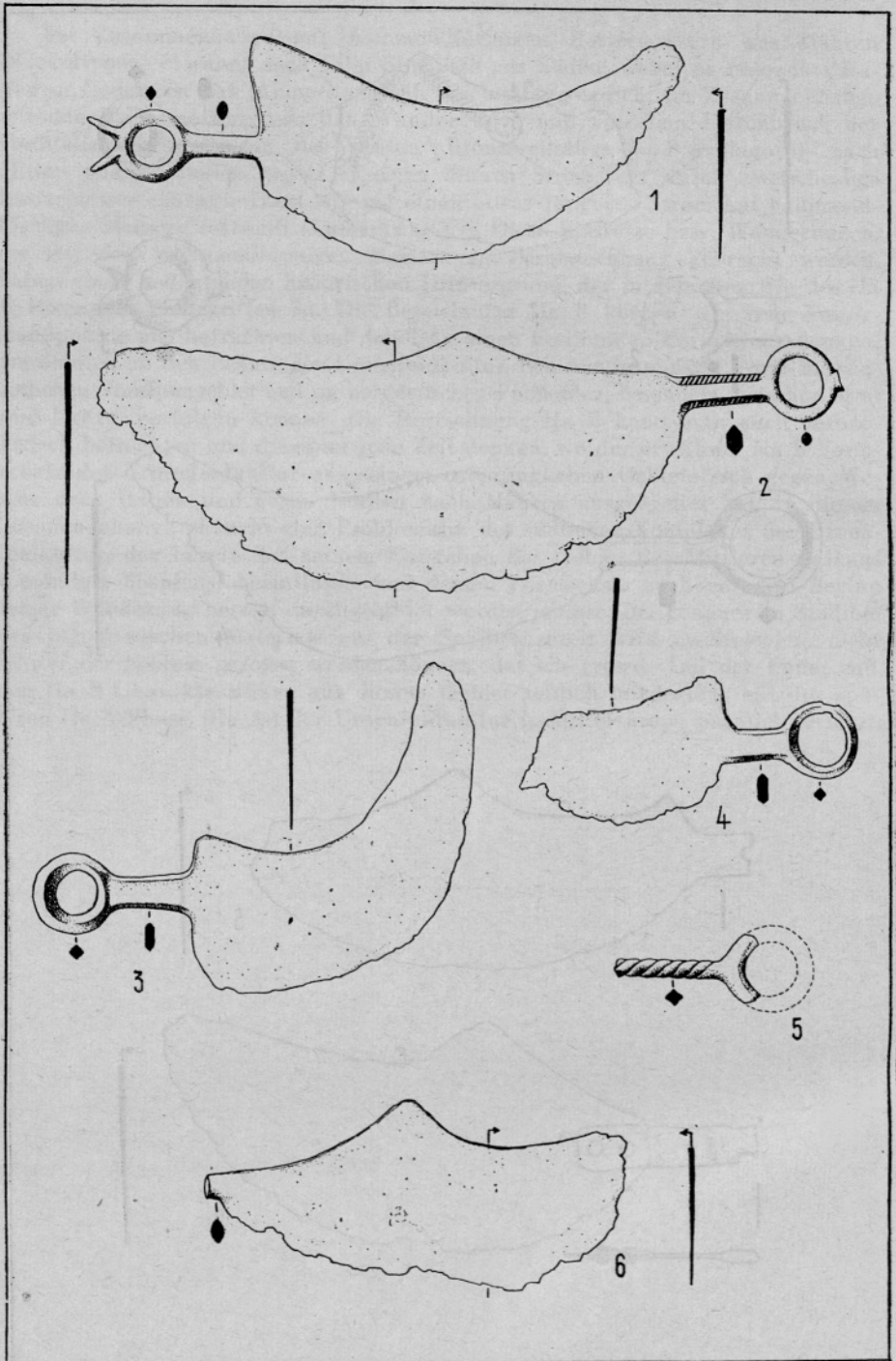
Im Vergleiche mit den Funden aus Italien ist das Branddoppelgrab aus Vel. Gorica mit dem buckeligen halbmondförmigen Rasiermesser älter als die zwei Gräber mit solchem Rasiermesser aus Fontanella und aus Bismantova, jedoch jünger als das Depot aus Costa del Marano und als ältere Gräber aus Pianello, wo halbmondförmige Messer noch nicht vorkommen. Das gilt auch für das Grapska Depot in Bosnien, das noch in der unentwickelten Ha B Phase steht, die in eine Parallele mit den früheren Previllanova Erscheinungen gestellt werden könnte. In die entwickelte Ha B Phase gehören bei uns Brandgräberfelder mit typologisch jüngeren halbmondförmigen Messern mit dem Buckel: Maribor, Mokronog, Ljubljana usw. Diesem Zeithorizont könnten auch das Depot aus Herrbaumgarten und Skelettgräber aus Tešanj mit dem ganzen Komplexen ähnlicher Funde aus Bosnien, z. B. Veliki Mošunj, Bugojno und Krehin Gradac, zugezählt werden. Diesen Funden würden zeitlich in Italien entsprechen: einerseits die Gräber mit späten Previllanova Erscheinungen und das Limona Depot, andererseits aber ältere Gräber der Villanova Kultur (S. Vitale und Benacci in Bologna, ältere Gräber aus Vetulonia, Tarquinia, Capodimonto usw.). Die zeitliche Abgrenzung zwischen Previllanova und Villanova Kultur in Italien würde bei uns das Grab aus Tešanj darstellen, das in das gleiche Zeit- (jedoch nicht Kultur-) Niveau, wie das Grab 255 aus Benacci Bologna, das Grab 186 aus S. Vitale-Bologna und Poggio dell'Impiccato (Grab 52) und das Pozzo Grab aus Monterozzi gesetzt werden könnte. Das Ende der Villanova Kultur in Italien im Sinne der entwickelten Ha B Erscheinungen, die unter anderem auch durch jüngere Typen buckelloser halbmondförmiger Rasiermesser charakterisiert werden, bezeichnen das Grab 39 aus Benacci-Caprara und das Grab 256 aus Este, bei uns aber irgendwie das Grab 14 aus Nin (siehe Beilage 1).

Die Heimat der halbmondförmigen Rasiermesser muss man jedenfalls irgendwo im Bereiche des nördlichen Balkans und des nordwestlichen Pannoniens suchen. Von hier aus haben sich halbmondförmige Rasiermesser mit dem Buckel als typisches Inventar der Urnenfelder-kultur über Friaul (Treviso) nach Norditalien verbreitet, später aber weiter südwärts und nordwärts nach Niederösterreich und nach Mähren. In der Zeit des Villanova Horizontes erscheinen in Bologna und in dem westlichen Teile Mittelitaliens buckellose halbmondförmige Rasiermesser (Anmerkung 66), die sich bald typologisch mit den buckeligen halbmondförmigen Rasiermessern zu vermischen beginnen. Typologischer Ursprung der buckellosen halbmondförmigen Rasiermesser aus Italien kann nur mit solchen Rasiermessern aus Nin in Dalmatien und mit noch älteren aus Tešanj und Grapska in Bosnien in Zusammenhang gebracht werden. Auch hier muss man eine Art Migration in Betracht ziehen, wenn schon nicht eine ethnische so doch eine kulturelle, die nicht nur buckellose halbmondförmige Rasiermesser, sondern auch andere Elemente materieller und sogar geistiger Kultur betrifft, die ihren Ursprung im Westen der Balkanhalbinsel, besonders in Bosnien und in Norddalmatien, haben. Dabei denke ich vor allem an Bogenfibeln mit zwei Knöpfen auf dem Bogen, an die Brillenfibeln, an die Fibeln mit einer grossen Bernsteinbeere auf dem Bogen und das Pektorale mit den Vorderabschnittabbildungen von Gänschen. Diese Wanderung, die über das Adriatische Meer stattfand, gehört in die Zeit um den Beginn der Villanova Kultur und steht im engsten Zusammenhange mit ethnisch bereits formierten illyrischen Stämmen von Bosnien und Dalmatien, wofür auf der Ostküste der Apenninischen Halbinsel nicht nur archaeologische, sondern auch linguistische Beweise geliefert werden.

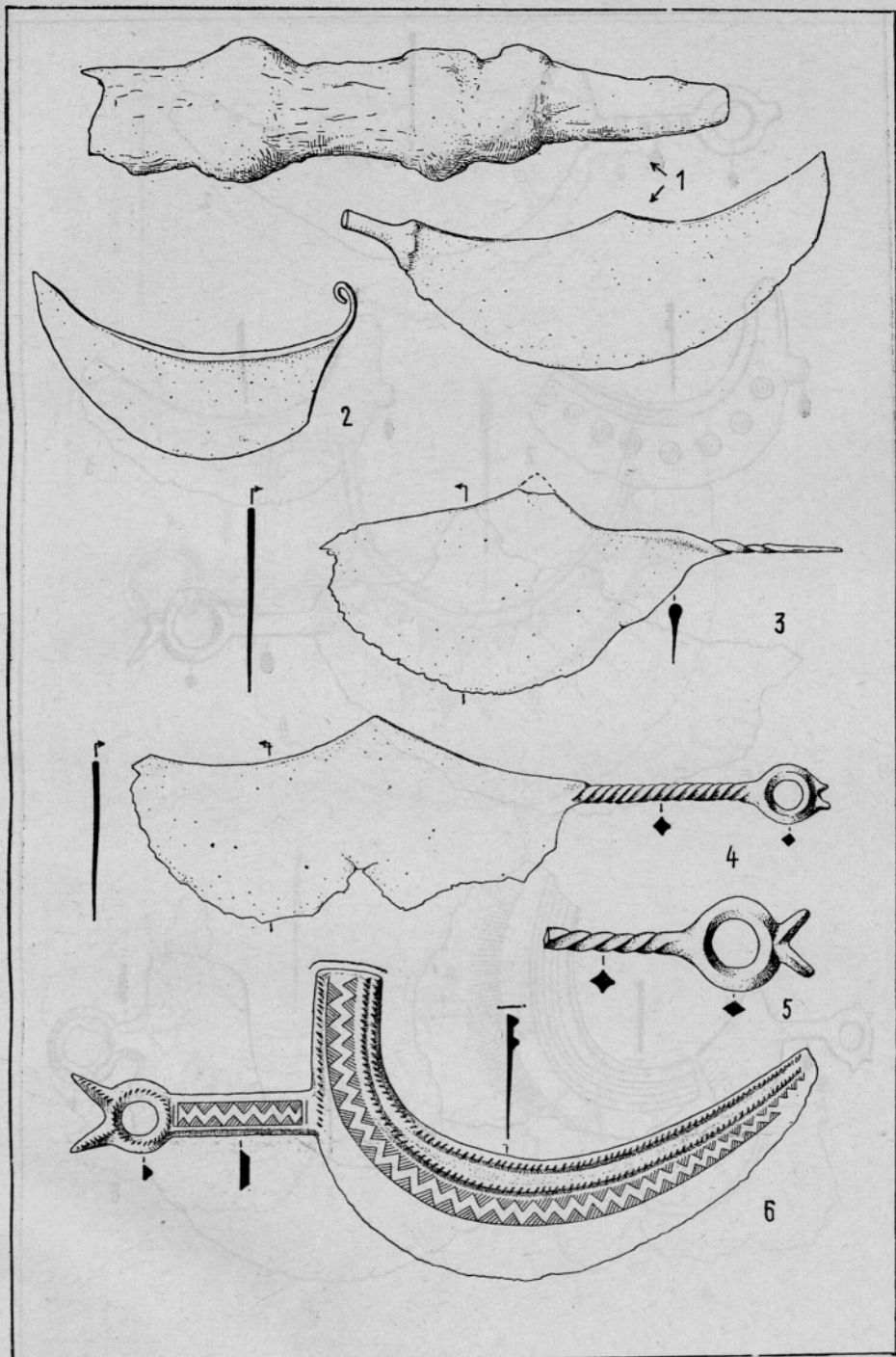
Im Zusammenhange mit halbmondförmigen Rasiermessern aus Mähren (Buckeltypen) erwähnt auch Filip Einflüsse aus Süden, wobei er besonders Italien in Gedanken hat (Anmerkung 68). Auch Aberg spricht im Zusammenhange mit den Rasiermessern von den Wanderungen und von dem Durchbruch der norditalienischen Kultur des späten Bronzezeitalters (= Prewillanova) nach Mittel- und Süditalien, wobei er einen älteren Strom, der durch zweischeidige Rasiermesser charakterisiert ist, und einen etwas jüngeren Strom mit halbmondförmigen Messern feststellt (Anmerkung 69). Diese Einflüsse bzw. Wanderungen, die mit den halbmondförmigen Messern in Zusammenhang gebracht werden, haben einen bedeutenden historischen Hintergrund, der in dem Begriffe des Ha B Horizontes einbegriffen ist. Die Bezeichnung Ha B können wir vom Kulturstandpunkte aus betrachten und dabei an einen bestimmten Formschatz denken, gewöhnlich an den Schatz der Urnenfeldkultur, den wir in reinster Form im südöstlichen Voralpengebiet und im nordöstlichen Pannonien, besonders zwischen Sava und Drava, verfolgen können. Die Bezeichnung Ha B kann man auch chronologisch betrachten und dabei an jene Zeit denken, wo der erwähnte Ha B Formschatz der Urnenfeldkultur aus seinem ursprünglichen Gebiete sich gegen Westen nach Italien und gegen Norden nach Mähren ausgebreitet hat. In diesem Zusammenhange entsteht eine Problematik des südlichen Komplexes der Urnenfeldkultur, der bereits bei seinem Entstehen das Gebiet des Mittleren Balkans (besonders Bosniens) beeinflusste und dessen Formschatz noch vor dem Beginn seiner Wanderung bereits durchgebildet werden musste. Bei genauerem Studium des jugoslawischen Materials aus der Spätbronzezeit wird zweifelsohne nicht schwer der Schluss gezogen werden können, das ein grosser Teil der Funde mit den Ha B Charakteristiken aus diesem Gebiet zeitlich mindestens mit der späteren Ha A Phase (Ha A₂) der Urnenfeldkultur in Mitteleuropa parallel verläuft.



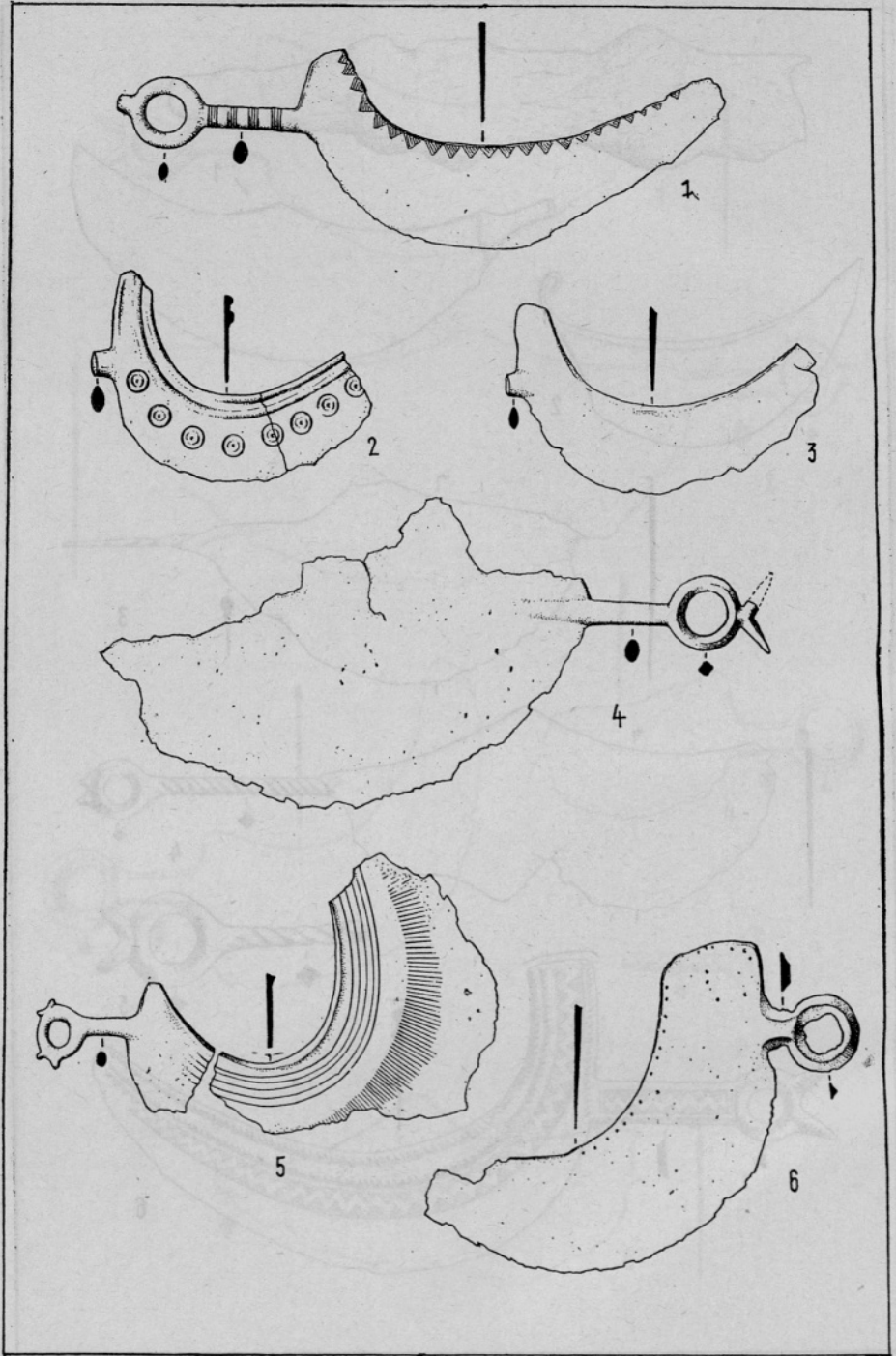
1—3 Ljubljana, 4 Mokronog, 5 in 6 Pobrežje; vse $\frac{2}{3}$ nar. vel



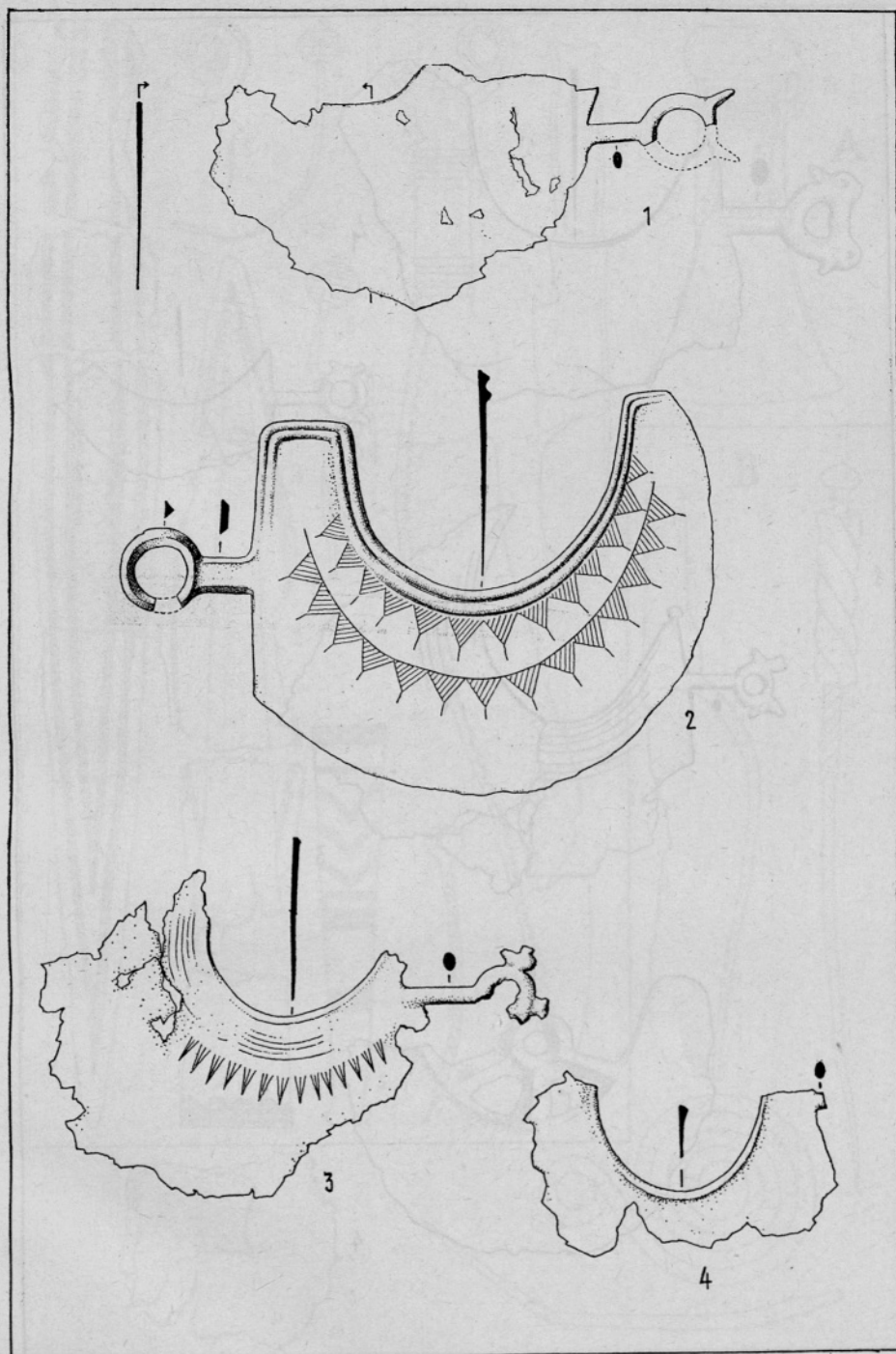
1 Pobrežje, 2—4 Maribor, 5 Razvanje, 6 Sv. Benedikt; vse $\frac{2}{3}$ nar. vel.

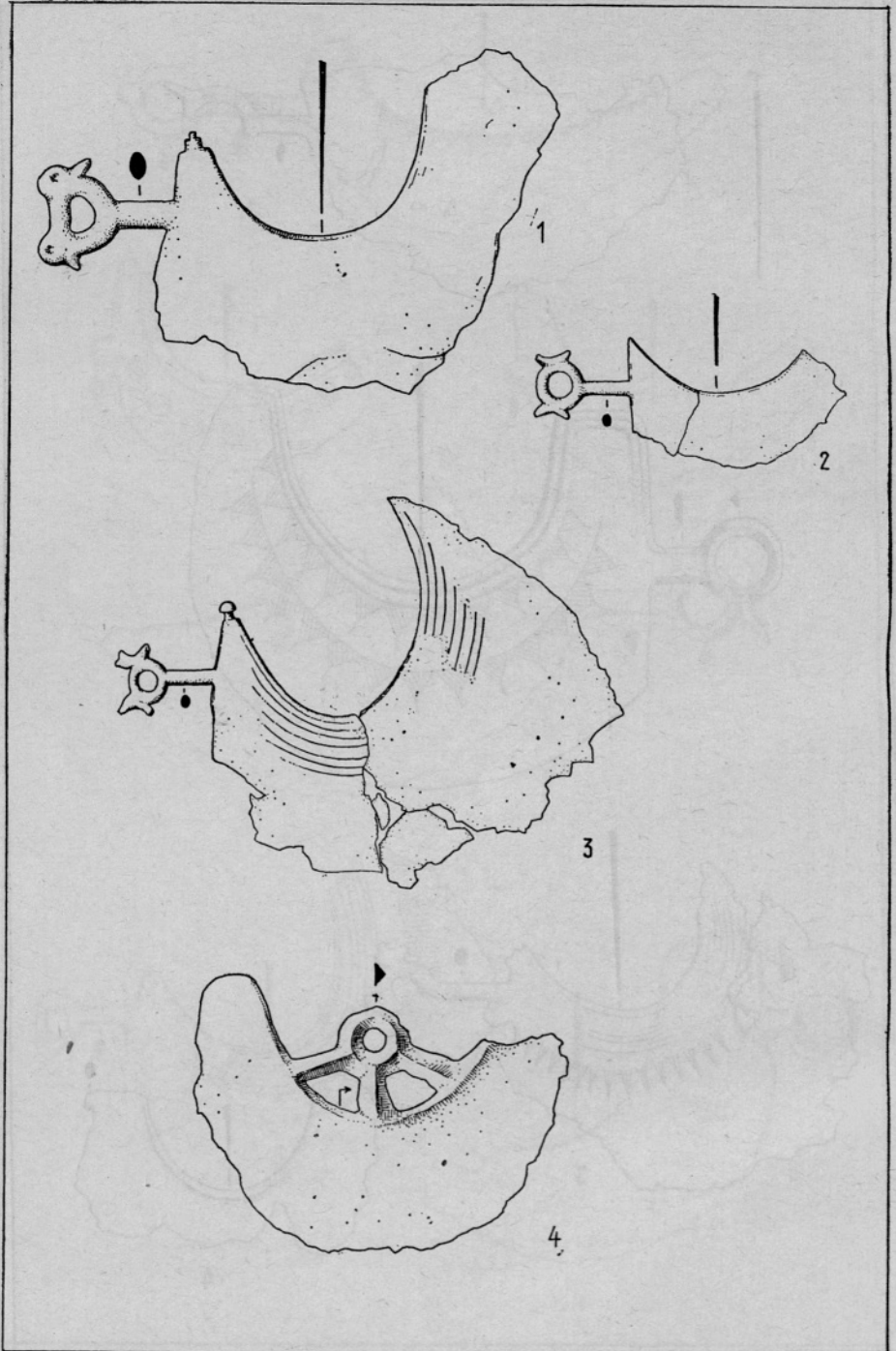


1 in 2 Ruše (Po Mülnerju in Wurmbrandtu), 3 in 4 Vel. Gorica, 5 Garica, 6 Grapska;
vse $\frac{2}{3}$ nar. vel.

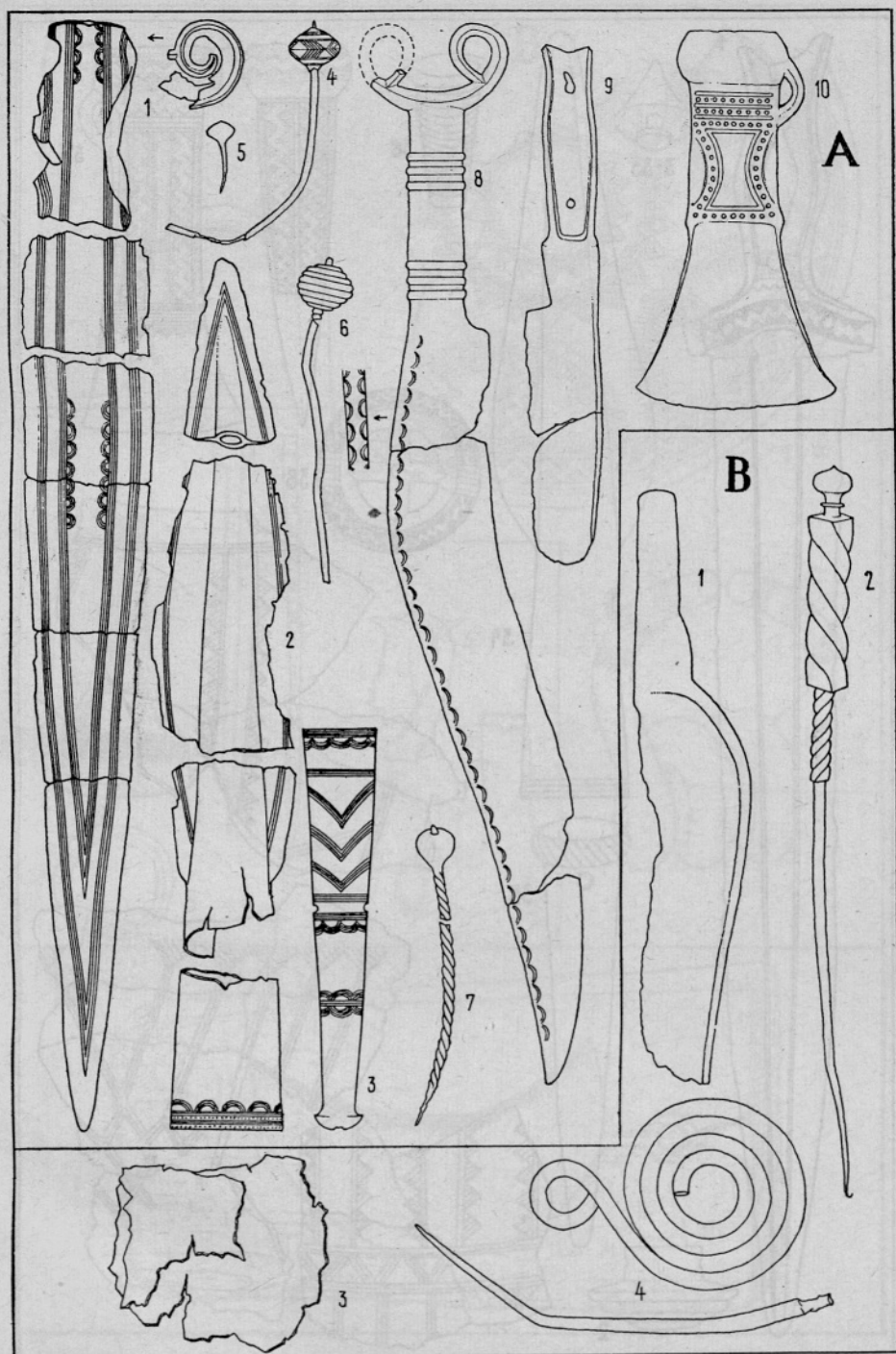


1—3 Tešanj, 4 in 5 okolica Splita, 6 Nin; vse $\frac{2}{3}$ nar. vel.

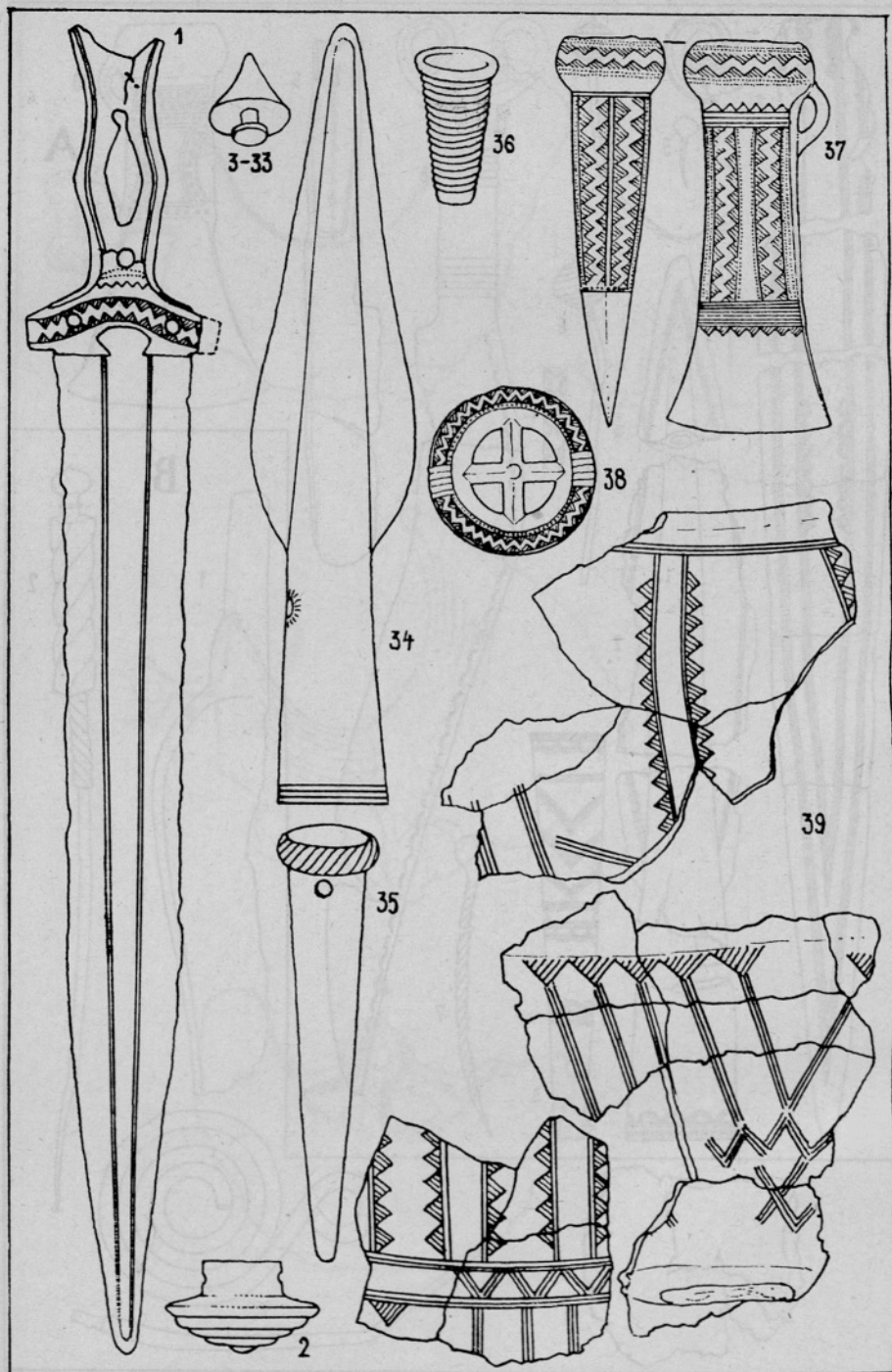
1—4 Nin; vse $\frac{2}{3}$ nar. vel.



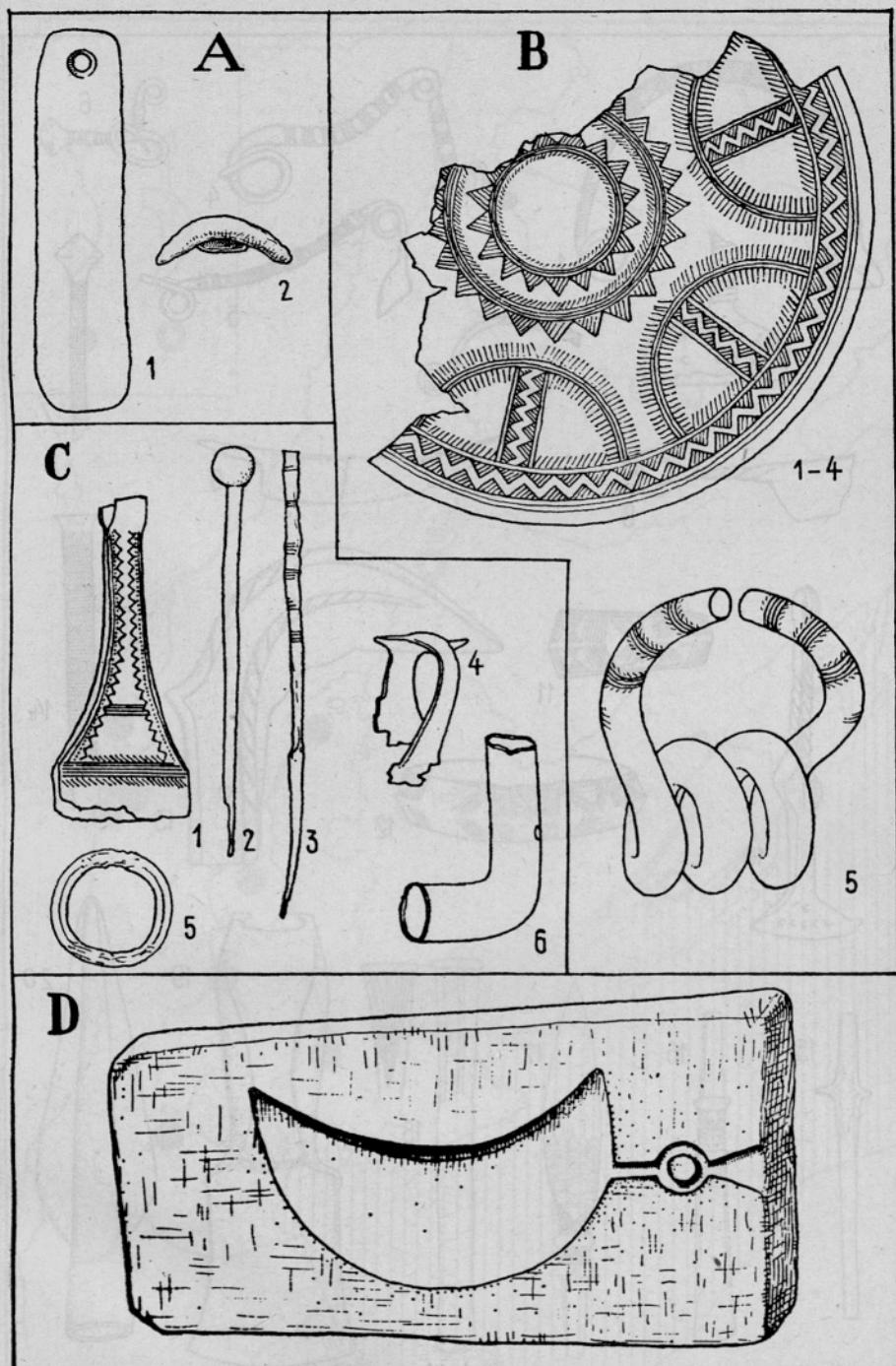
1—4 Nin; vse ²/₃ nar. vel.



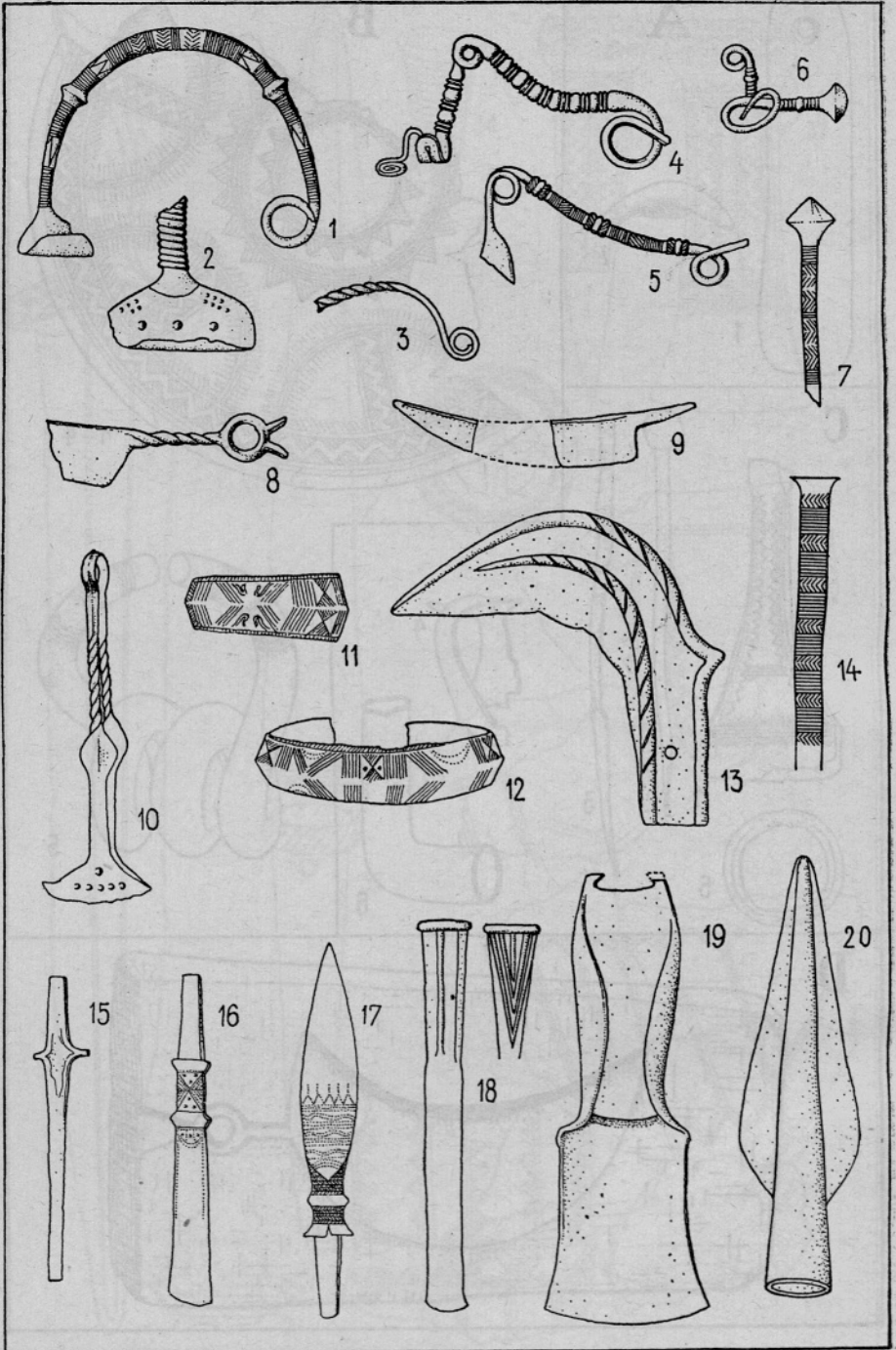
Vel Gorica: A — Dvojni žgan grob (1 = $\frac{1}{3}$, 2—10 = $\frac{4}{9}$ nar. vel.), grobu pripada še britev T. III, 4; B — Žgan grob (1—4 = $\frac{2}{3}$ nar. vel.), grobu pripada še britev T. III, 3



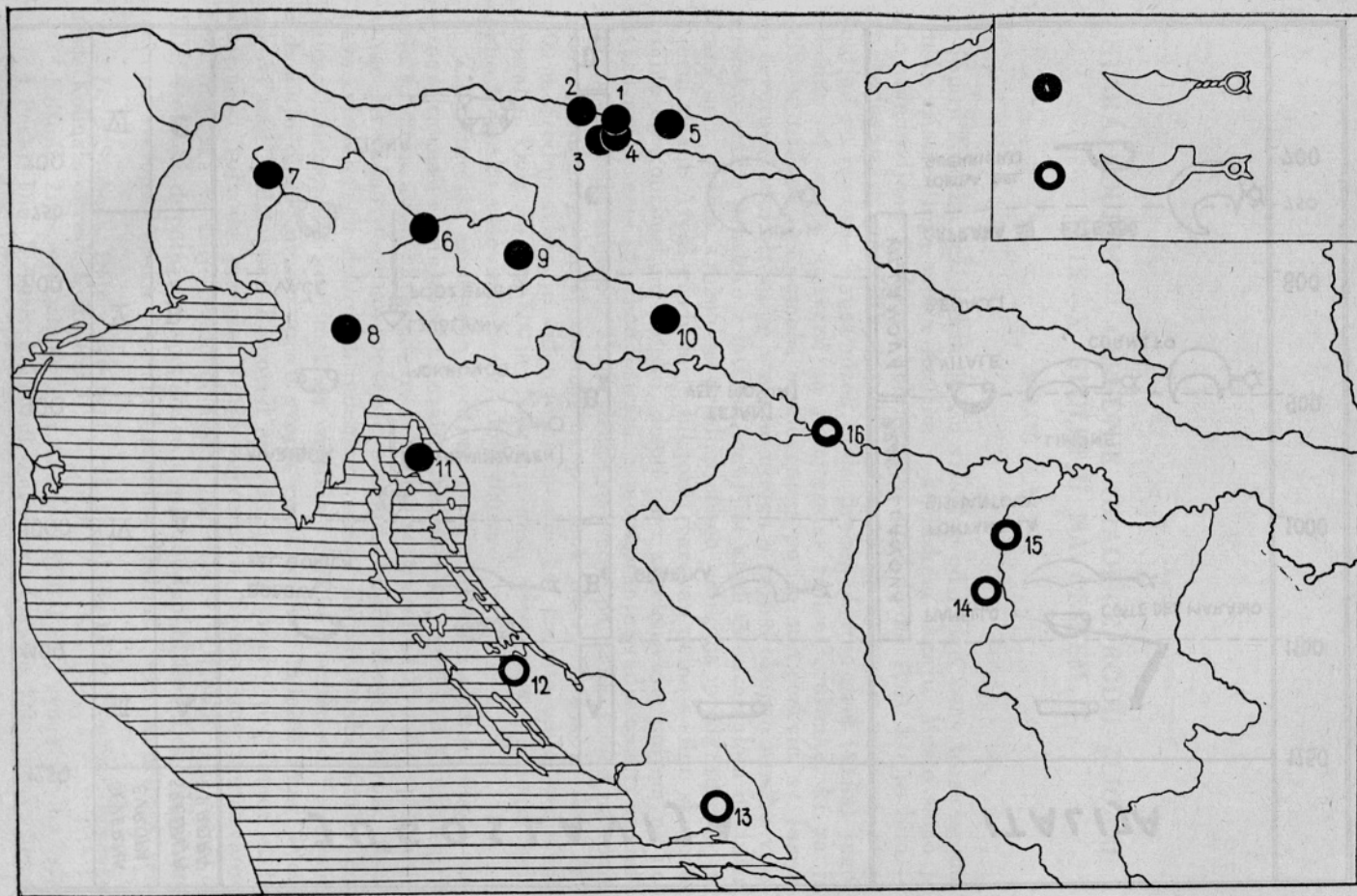
Tešanj, grob I, 1/2 nar. vel. (po Truhelki); grobu pripada še britev T. III, 1



A — Tešanj, grob II ($\frac{1}{2}$ nar. vel.), B — Tešanj, grob III ($\frac{2}{3}$ nar. vel.); C — Tešanj, iz groba II in III (1 = $\frac{2}{3}$, 2–6 = $\frac{1}{2}$ nar. vel.), tema grobovoma pripadata še britvi iz T. IV, 2, 5; D — Donja dolina (okoli $\frac{1}{2}$ nar. vel.). Po Truhelki



Limone pri Livornu — depot



Karta 1

